

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΠΡΟΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ

Ο έλεγχος νομιμότητας των κοινοτικών πράξεων
μέσω του εθνικού συστήματος δικαστικής προστασίας

Επιμέλεια εργασίας: Φράγκου Ελένη (Α.Μ.: 7105Μ026)

Υπεύθυνος Καθηγητής: **Αστ. Πλιάκος**

Αθήνα, Αύγουστος 2008

*«...Αν οι θεωρίες του άμεσου αποτελέσματος και της υπεροχής είναι...«οι δύο
πυλώνες της κοινοτικής έννομης τάξης», η διαδικασία (της προδικαστικής
παραπομπής)... πρέπει σίγουρα να αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο στο
οικοδόμημα· χωρίς αυτή τη διαδικασία θα καταρρεύσει η οροφή και οι δύο
πυλώνες θα μείνουν ως ερειπωμένα χαλάσματα, θυμίζοντας το ναό (του
Ποσειδώνα) στο ακρωτήριο του Σουνίου - όμορφο αλλά όχι και μεγάλης
χρησιμότητας».*

*του Federico Mancini (δικαστή) και
του Cavid Keeling (νομικού υπαλλήλου του ΔΕΚ).*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	-5-
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 – Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ	
1.1. Το περιεχόμενο του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ.....	-8-
1.2. Προϋποθέσεις της προδικαστικής παραπομπής.....	-10-
<i>1.2.1. Οι νομιμοποιούμενοι φορείς για την άσκηση της παραπομπής - Η έννοια του δικαστηρίου του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ.....</i>	<i>-10-</i>
<i>1.2.2. Ευχέρεια και υποχρέωση παραπομπής προδικαστικών ερωτημάτων.....</i>	<i>-13-</i>
<i>1.2.3. Οριοθέτηση αρμοδιοτήτων εθνικού και κοινοτικού δικαστή.....</i>	<i>-19-</i>
<i>1.2.4. Διαδικασία υποβολής του ερωτήματος.....</i>	<i>-29-</i>
<i>1.2.5. Η θέση των διαδίκων.....</i>	<i>-30-</i>
<i>1.2.6. Παράβαση της υποχρέωσης παραπομπής.....</i>	<i>-31-</i>
1.3. Αντικείμενο της προδικαστικής παραπομπής.....	-32-
<i>1.3.1. Η ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου.....</i>	<i>-33-</i>
<i>1.3.2. Ο έλεγχος του κύρους του δευτερογενούς κοινοτικού δικαίου.....</i>	<i>-37-</i>
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 – Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΔΕΚ	
2.1. Γραπτή και προφορική διαδικασία ενώπιον του ΔΕΚ.....	-42-

2.1.1. Γραπτή διαδικασία.....	-42-
2.1.2. Προφορική διαδικασία.....	-43-
2.2. Συνέπειες - Δεσμευτικότητα της απόφασης του ΔΕΚ εντός και εκτός της κύριας δίκης.....	-45-
2.2.1. Συνέπειες για την κύρια δίκη.....	-45-
2.2.2. Συνέπειες εκτός της κύριας δίκης.....	-47-
2.3. Αναδρομική ισχύς της απόφασης του ΔΕΚ.....	-49-
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 – ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΡΘ. 234 ΣΥΝΘΕΚ	
3.1. Η σημασία της διάταξης.....	-53-
3.2. Συνεργασία και όχι ιεραρχική σχέση μεταξύ του εθνικού και του κοινοτικού δικαστή.....	-55-
3.3. Η εξέλιξη του κοινοτικού δικαίου λόγω των προδικαστικών παραπομπών.....	-57-
3.4. Κίνδυνοι που ελλοχεύουν.....	-58-
 ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	-61-
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	-62-

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα είναι μια κοινότητα δικαίου, οι δε πράξεις των θεσμικών οργάνων της υπόκεινται σε έλεγχο για το αν είναι σύμφωνες με τη Συνθήκη και τις γενικές αρχές του δικαίου, στις οποίες περιλαμβάνονται και τα θεμελιώδη δικαιώματα.

Κατά συνέπεια, οι ιδιώτες πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να τύχουν αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων που αντλούν από την κοινοτική έννομη τάξη, δεδομένου ότι το δικαίωμα να τύχουν της προστασίας αυτής αποτελεί τμήμα των γενικών αρχών του δικαίου οι οποίες απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών. Το δικαίωμα αυτό καθιερώνεται επίσης από τα άρθρ. 6 και 13 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών.

Η Συνθήκη, με τα άρθρα της 173 (νυν, κατόπιν τροποποίησης, άρθρο 230) και 184 (νυν άρθρο 241 ΣυνθΕΚ), αφενός, και με το άρθρο της 177 (νυν άρθρο 234), αφετέρου, καθιέρωσε ένα πλήρες σύστημα ένδικων βοηθημάτων και διαδικασιών για τον έλεγχο της νομιμότητας των πράξεων των κοινοτικών οργάνων, αναθέτοντας τον έλεγχο αυτό στον κοινοτικό δικαστή. Στο πλαίσιο του συστήματος αυτού, τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα που δεν έχουν τη δυνατότητα, λόγω των προϋποθέσεων του παραδεκτού που θέτει το άρθρο 173 εδ. 4, της Συνθήκης, να προσβάλλουν απευθείας τις κοινοτικές πράξεις κανονιστικού χαρακτήρα, έχουν τη δυνατότητα, αναλόγως της περιπτώσεως, να προβάλλουν την ακυρότητα των πράξεων αυτών είτε, κατά τρόπο παρεμπίπτοντα δυνάμει του άρθρου 184 (νυν άρθρο 241 ΣυνθΕΚ), ενώπιον του κοινοτικού δικαστή, είτε ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και να ζητούν από αυτά,

δεδομένου ότι δεν είναι αρμόδια να αναγνωρίζουν την ακυρότητα των εν λόγω πράξεων, να υποβάλλουν προς τούτο προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο.

Κατά συνέπεια, στα κράτη μέλη εναπόκειται να προβλέψουν ένα σύστημα ένδικων βοηθημάτων και διαδικασιών προκειμένου να εξασφαλίσουν το σεβασμό του δικαιώματος για παροχή αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας.

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην ανάλυση της **προδικαστικής παραπομπής** ως μέσο για τον έλεγχο νομιμότητας των κοινοτικών πράξεων από το εθνικό σύστημα δικαστικής προστασίας.

Στο πρώτο κεφάλαιο, επιχειρείται μια ανάλυση του περιεχομένου της διάταξης 234 ΣυνθΕΚ.

Επιπλέον, δίδονται στοιχεία σχετικά με τις προϋποθέσεις της προδικαστικής παραπομπής και συγκεκριμένα αναλύεται η έννοια του δικαστηρίου του άρθρου 234 ΣυνθΕΚ, η ευχέρεια ή υποχρέωση παραπομπής των προδικαστικών ερωτημάτων, η οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων του εθνικού και κοινοτικού δικαστή, η διαδικασία υποβολής των ερωτημάτων, η θέση των διαδικών και οι συνέπειες σε περίπτωση παράβασης της υποχρέωσης παραπομπής.

Στη συνέχεια, ακολουθεί η ανάλυση του αντικειμένου της προδικαστικής παραπομπής.

Στο δεύτερο κεφάλαιο προσεγγίζεται η διαδικασία που ακολουθείται ενώπιον του ΔΕΚ (γραφτή και προφορική) και ακολουθεί μια ανάλυση όσον αφορά στη δεσμευτικότητα της απόφασης του ΔΕΚ εντός αλλά και εκτός της κύριας δίκης.

Επίσης, σημειώνονται κάποια στοιχεία σχετικά με την αναδρομική ισχύ της σχετικής απόφασης του ΔΕΚ.

*Η προδικαστική παραπομπή.
Ο έλεγχος νομιμότητας των κοινοτικών πράξεων μέσω του εθνικού συστήματος
δικαστικής προστασίας.*

Στο τελευταίο κεφάλαιο τίθενται κάποια ιδιαίτερα ζητήματα, όπως η σημασία του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ καθώς και της αρχής της συνεργασίας, η οποία διέπει τις σχέσεις μεταξύ του εθνικού και κοινοτικού δικαστή.

Τέλος, επισημαίνεται η εξέλιξη του κοινοτικού δικαίου λόγω των προδικαστικών παραπομπών, αλλά και οι κίνδυνοι που ελλοχεύουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ

1.1. Το περιεχόμενο του άρθρ. 234 ΣυνθΕΚ

Άρθρο 234 (πρώην άρθρο 177) ΣυνθΕΚ

«Το Δικαστήριο αποφαινεται με προδικαστικές αποφάσεις:

- α) επί της ερμηνείας της παρούσας συνθήκης,
- β) επί του κύρους και της ερμηνείας των πράξεων των οργάνων της Κοινότητας και της ΕΚΤ,
- γ) επί της ερμηνείας των καταστατικών των οργανισμών που ιδρύθηκαν με πράξη του Συμβουλίου, εφ' όσον το προβλέπουν τα εν λόγω καταστατικά.

Δικαστήριο κράτους μέλους, ενώπιον του οποίου ανακύπτει τέτοιο ζήτημα, δύναται, αν κρίνει ότι η απόφαση επί του ζητήματος είναι αναγκαία για την έκδοση της δικής του απόφασης, να παραπέμψει το ζήτημα στο Δικαστήριο για να αποφανθεί επ' αυτού.

Δικαστήριο κράτους μέλους, ενώπιον του οποίου ανακύπτει τέτοιο ζήτημα σε εκκρεμή υπόθεση και του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου, οφείλει να παραπέμψει το ζήτημα στο Δικαστήριο».

Η παραπάνω διάταξη αναφέρεται στη δυνατότητα ή υποχρέωση των δικαστηρίων των κρατών μελών να ζητήσουν από το ΔΕΚ¹ να ερμηνεύσει διατάξεις του κοινοτικού δικαίου εφαρμοστέες σε διαφορές που εκκρεμούν ενώπιόν τους ή να αποφανθεί επί του κύρους των πράξεων των οργάνων της Κοινότητας και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας². Η σχετική διαδικασία είναι γνωστή υπό τους όρους «**διαδικασία προδικαστικής παραπομπής**» ή «**διαδικασία προδικαστικού ερωτήματος**»³.

Το άρθρο 234 διατηρεί την αρχική διατύπωση⁴ του άρθρου 177 και έχει τροποποιηθεί μόνο όσον αφορά στα κοινοτικά όργανα στα πλαίσια της προσθήκης ή αναβάθμισής τους (π.χ. προσθήκη της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας στο εδ. 1 β'). Η αποκλειστική αρμοδιότητα για την εκδίκαση προδικαστικών παραπομπών εξακολουθεί να ανήκει στο ΔΕΚ, ενώ η Συνθήκη της Νίκαιας άνοιξε τον δρόμο, ώστε με τις κατάλληλες τροποποιήσεις⁵ του Οργανισμού του Δικαστηρίου

¹ βλ. Erne Jaanika, "Preliminary ruling of the European Court of Justice: requesting such rulings and their effect on the national legal system", p.p. 300-311.

² βλ. Γκουλούσης, Κρεμλής, Παπαγιαννίδης, Παππάς, Φραγκάκης, Χριστογιαννόπουλος, «Ερμηνεία κατ' άρθρο της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», τόμος IV, Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (άρθρα 189-314), εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σελ. 137.

³ «preliminary ruling».

⁴ βλ. Σκουρής Β., «Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα», Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 1393.

⁵ Πριν από τις τροποποιήσεις της Συνθήκης της Νίκαιας το 2000, τα προδικαστικά ερωτήματα υπόκειντο στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Δικαστηρίου, η οποία, σύμφωνα με το παλιό άρθρο 225§1 ΣυνθΕΚ, δεν ήταν δυνατόν να μεταβιβασθεί στο Πρωτοδικείο. Μετά τις τροποποιήσεις της Συνθήκης της Νίκαιας, δυνάμει του νέου άρθρου 225§3 ΣυνθΕΚ, το

προδικαστικά ερωτήματα σε συγκεκριμένα και προκαθορισμένα πεδία να υποβάλλονται στο ΠΕΚ σε συνδυασμό με τη δυνατότητα επανεξέτασής τους σε εξαιρετικές περιπτώσεις από το ΔΕΚ⁶.

1.2. Προϋποθέσεις της προδικαστικής παραπομπής

1.2.1. Οι νομιμοποιούμενοι φορείς για την άσκηση της παραπομπής - Η έννοια του δικαστηρίου του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ

Κατά την παρ. 2 άρθ. 234 ΣυνθΕΚ για την άσκηση της προδικαστικής παραπομπής προϋποτίθεται εκκρεμή δίκη ενώπιον εθνικού δικαστηρίου. Κατά συνέπεια μόνο δικαστήρια και όχι διοικητικές αρχές των κρατών μελών νομιμοποιούνται να παραπέμψουν προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΚ⁷.

Βέβαια, για να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα ένα όργανο πρέπει να πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις που έλκουν την καταγωγή τους από το κοινοτικό δίκαιο, αφού η έννοια του δικαστηρίου κατά το άρθ. 234 δεν μπορεί παρά να είναι κοινοτική⁸. Αυτό σημαίνει ότι και αν

Πρωτοδικείο είναι αρμόδιο να αποφαινεται επί προδικαστικών ζητημάτων, τα οποία υποβάλλονται δυνάμει του άρθρου 234, σε συγκεκριμένους τομείς που καθορίζονται από τον Οργανισμό (βλ. Κανελλόπουλος Ιωαν., «Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Με βάση τη Συνθήκη της Νίκαιας», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 174).

⁶ βλ. άρθ. 225 παρ. 3 εδ. 1-3.

⁷ βλ. Πλιάκος Δ. Αστέρης, « Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης I Περί Θεσμών», αναθεωρημένη έκδοση Α.Α. Φατούρου – Α.Δ. Πλιάκου «Κεφάλαια Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου», εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 2006, σελ. 189.

⁸ βλ. Court of Justice, “Information note on references from national courts for a preliminary ruling”, Official Journal of the European Union, C 143/1, 11.6.2005, p.p. 2.

ακόμη ο εθνικός νομοθέτης δε θεωρεί ως δικαστήριο κάποιο κρατικό όργανο, το ΔΕΚ⁹ μπορεί να το θεωρήσει ως δικαστήριο και να κρίνει παραδεκτό το προδικαστικό ερώτημα¹⁰. Η νομολογία του ΔΕΚ έχει χαρακτηρίσει ως καθοριστικά στοιχεία τα εξής¹¹: (α) το μόνιμο χαρακτήρα του, (β) την ύπαρξη νομοθετικού θεμελίου για την λειτουργία του οργάνου, (γ) την κατ' αντιμωλίαν¹² διεξαγωγή της διαδικασίας ενώπιόν του, (δ) την υποχρεωτικότητα της δικαιοδοσίας του, (ε) τη λήψη αποφάσεων κατόπιν εφαρμογής κανόνων δικαίου και (στ) την ανεξαρτησία των μελών του.

Ενώ θα περίμενε κανείς το ΔΕΚ να προχωρούσε σε εξονυχιστική έρευνα προκειμένου να διαπιστώσει την τήρηση των ανωτέρω κριτηρίων¹³, αντίθετα, προτιμά μία πιο ευέλικτη προσέγγιση, για να ανταποκριθεί στο ρόλο του κατά το άρθρ. 234 ΣυνθΕΚ και να βοηθήσει τα δικαιοδοτικά όργανα που απευθύνουν προδικαστικά ερωτήματα, χωρίς να αποφαίνεται με αυθεντικό τρόπο για την φύση και την ένταξή τους στο εθνικό δικαιοδοτικό σύστημα. Πάντως, το στοιχείο που αναδεικνύεται στην πρόσφατη νομολογία¹⁴ είναι η ανάγκη να καταλήγει η εθνική διαδικασία στην έκδοση απόφασης δικαιοδοτικού χαρακτήρα, που λείπει

⁹ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. C-54/96, Dorsch Consult, απόφ. 17.09.97, Συλλ. I-1997 σ. 4961.

¹⁰ βλ. Γκουλούσης, Κρεμλής, Παπαγιαννίδης, Παππάς, Φραγκάκης, Χριστογιαννόπουλος, «Ερμηνεία κατ' άρθρο της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», τόμος IV, Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (άρθρα 189-314), εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σελ. 140.

¹¹ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 61/65, Vaassen-Göbbels, απόφ. 30.06.66, Συλλ. 1966, σ. 378.

¹² Κατ' αντιμωλίαν = κατ' αντιδικίαν.

¹³ βλ. π.χ. ΔΕΚ, υπόθ. C-24/92, Corbiau, Συλλ. 1993, σ. I-1277.

¹⁴ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. C-178/99, Salzmann, Συλλ. 2001, σ. I-4421, και διατάξεις C-86/00, HSB-Wohnbau, Συλλ. 2001, σ. I-5353, και C-447/00, Holto, Συλλ. 2002, σ. I-735.

σε υποθέσεις καθαρά εκούσιας δικαιοδοσίας¹⁵.

Όπως αναφέρει και ο Β. Σκουρής¹⁶, δύο ειδικές περιπτώσεις που έχουν απασχολήσει προσφάτως την νομολογία και οδήγησαν στην διεύρυνση της έννοιας του «δικαστηρίου» κατά το άρθ. 234 ΣυνθΕΚ, είναι αφενός τα όργανα που είναι αρμόδια να εκδικάζουν ενστάσεις φορολογικής φύσης και αφετέρου οι αρχές που ασχολούνται να εκδικάσουν τις προσφυγές κατά την διαδικασία που προηγείται της σύναψης δημόσιων συμβάσεων.

Στην πρώτη περίπτωση¹⁷ η ιδιότητα του δικαστηρίου αναγνωρίσθηκε σε όργανα που περισσότερο εξετάζουν ενδικοφανείς και όχι ένδικες προσφυγές φορολογικής φύσης, ενώ στην δεύτερη εκτιμήθηκε η ειδική σημασία της οδηγίας 89/665 για την δικαστική προστασία στο πεδίο των δημόσιων συμβάσεων και, έγιναν δεκτά ερωτήματα προερχόμενα όχι από δικαστήρια κλασικού τύπου, αλλά από ανεξάρτητες αρχές, στις οποίες ο εθνικός νομοθέτης εμπιστεύθηκε την

¹⁵ Η εφαρμογή του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ στο ελληνικό δικονομικό σύστημα δε θέτει ιδιαίτερα ζητήματα. Τα διοικητικά, πολιτικά και ποινικά δικαστήρια όλων των ειδών και των βαθμίδων είναι δικαστήρια υπό την έννοια του άρθ. 234 και άρα δύνανται να υποβάλλουν προδικαστικά ερωτήματα. Η ίδια διαπίστωση ισχύει για το ΑΕΔ και για το ΕΣ, όταν επιλύει, διαφορές κατά το άρθ. 98 του Συντάγματος, αλλά π.χ. και για τα ειδικά, δικαιοδοτικά όργανα των άρθ. 86 και 99 του Συντάγματος, εφόσον αντιμετωπίζουν θέματα κοινοτικού δικαίου.

Μετά τις τελευταίες εξελίξεις της νομολογίας του ΔΕΚ μένει ανοικτό το πρόβλημα χαρακτηρισμού των ανεξάρτητων αρχών που έχουν σταδιακά θεσπισθεί στην χώρα μας και μετά την τελευταία αναθεώρηση διαθέτουν και συνταγματικό έρεισμα στο άρθ. 101 Α του Συντάγματος.

¹⁶ βλ. Σκουρής Β., «Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα», Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 1400.

¹⁷ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. C-110 -147/98, Gabalfrisa κ.ά., Συλλ. 2000, σ. I-1577.

εκδίκαση των προσφυγών κατά την διαδικασία που προηγείται της σύναψης δημοσίων συμβάσεων¹⁸.

Αντίθετα, τα διαιτητικά δικαστήρια δε συγκεντρώνουν τις προϋποθέσεις που έχει αναπτύξει το ΔΕΚ και άρα δεν έχουν δικαίωμα παραπομπής¹⁹. Προδικαστικό ερώτημα μπορεί να υποβληθεί σε ένα μεταγενέστερο στάδιο, αν δηλαδή η διαιτητική απόφαση προσβληθεί (π.χ. με αγωγή ακυρώσεως) ενώπιον πολιτειακού δικαστηρίου και το τελευταίο αποφασίσει να ακολουθήσει την διαδικασία του άρθ. 234²⁰. Διαφορετική παρουσιάζεται η περίπτωση των διαιτητικών δικαστηρίων, των οποίων η σύσταση προβλέπεται από το νόμο και στα οποία η προσφυγή είναι υποχρεωτική («υποχρεωτική» διαιτησία) προκειμένου για διαφορές μεταξύ των συμβαλλομένων μερών σε συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Για τα συγκεκριμένα, λοιπόν, έχει γίνει δεκτό ότι τα διαιτητικά όργανα μπορούν να υποβάλλουν προδικαστικά ερωτήματα ως δικαστήρια²¹.

1.2.2. Ευχέρεια και υποχρέωση παραπομπής προδικαστικών ερωτημάτων

Στο άρθ. 234 εδ. 3 ΣυνθΕΚ ορίζεται ότι η παραπομπή είναι υποχρεωτική για τα εθνικά δικαστήρια, οι αποφάσεις των οποίων δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου (άρθ. 68 ΣυνθΕΚ).

¹⁸ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. C-54/96, Dorsch Consult, Συλλ. 1997, I-4961, και C-258/97, I-4961, και C-258/97, Hospital Ingenieure, Συλλ. 1999, I-1405.

¹⁹ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 102/81, Nordsee, απόφ. 23.03.82, Συλλ. 1982, σ. 1110, και C-126/97, Eco Swiss China Time, Συλλ. 1999, σ. I-3055, σκ. 34.

²⁰ βλ. ΔΕΚ υπόθ. C393/92, Almelo, Συλλ. 1994, I-1477, σκ. 22 επ.

²¹ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 109/88, Danfoss, απόφ. 17.10.89, Συλλ. 1989, σ. 3199.

Επίσης, η νομολογία του ΔΕΚ έχει θεμελιώσει υποχρέωση παραπομπής όταν ο εθνικός δικαστής αντιμετωπίζει ζήτημα κύρους πράξης του κοινοτικού δικαίου (άρθ. 234 εδ. 1 β' πρώτη περίπτωση ΣυνθΕΚ).

Το άρθ. 234 εδ. 3 ΣυνθΕΚ προβλέπει ότι τα ανώτατα δικαστήρια των κρατών μελών οφείλουν να υποβάλουν προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΚ, όταν συντρέχουν οι προϋποθέσεις του εδ. 1. προκειμένου να διασφαλισθεί η ενότητα της ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου, να αποτραπούν αντιφατικές δικαστικές αποφάσεις και τελικώς να επέλθει ασφάλεια δικαίου. Η ευχέρεια, την οποία διαθέτουν όλα τα δικαστήρια όλων των ειδών και των βαθμίδων κατά το εδ. 2, μετατρέπεται εδώ σε υποχρέωση παραπομπής και δημιουργούνται οι κατάλληλες συνθήκες, ώστε ένα ζήτημα ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου να τεθεί έστω και κατά την τελευταία φάση της δίκης στο ΔΕΚ. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται ένας εύλογος συμβιβασμός, αφού η υποχρέωση παραπομπής όλων των δικαστηρίων σε όλες τις υποθέσεις με μικρότερο ή μεγαλύτερο κοινοτικό ενδιαφέρον θα έθετε σε κίνδυνο την λειτουργικότητα της διαδικασίας του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ, ενώ η απλή ευχέρεια σε όλες τις περιπτώσεις δε θα διασφάλιζε την ενιαία ερμηνεία και εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου. Έτσι, επιλέχθηκε η μέση λύση που συνεπάγεται την υποχρέωση παραπομπής, μόνο όταν πρόκειται για τα δικαστήρια τελευταίου βαθμού²².

Η υποχρέωση παραπομπής δεν υφίσταται εκ του λόγου ότι το εθνικό δικαστήριο είναι το ανώτατο στην πυραμίδα της δικαστικής εξουσίας²³, αλλά εκ του ότι η απόφασή του στη συγκεκριμένη υπόθεση

²² βλ. Σκουρής Β., «Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα», Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 1399.

²³ Στην Ελλάδα ο Άρειος Πάγος, Το Συμβούλιο της Επικρατείας, το Ελεγκτικό Συνέδριο (κατά το μέτρο που επιλύει διαφορές), αλλά και το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο του άρθ. 100 του Συντάγματος [βλ. Πλιάκος Δ. Αστέρης, « Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης I Περί

δεν υπόκειται σε ένδικο μέσο. Επομένως, αν απόφαση του Ειρηνοδικείου, Πρωτοδικείου ή Εφετείου κράτους μέλους είναι αμετάκλητη, διότι από το νόμο δεν είναι παραδεκτή έφεση ή αναίρεση κατ' αυτής, το δικαστήριο είναι υποχρεωμένο να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα²⁴. Πρέπει, λοιπόν, να θεωρηθεί ότι η υποχρέωση παραπομπής υφίσταται όταν η απόφαση δε μπορεί να προσβληθεί με τακτικό ένδικο μέσο (π.χ. έφεση ή αναίρεση) όχι δε και με έκτακτο (π.χ. αναψηλάφηση)²⁵.

Όσον αφορά στην αναγνώριση εξαιρέσεων από την υποχρεωτική παραπομπή των ανωτάτων δικαστηρίων απαιτείται προσοχή. Το ΔΕΚ αναγνώρισε την απαλλαγή των ανώτατων δικαστηρίων από την υποχρέωση παραπομπής²⁶, όταν το ερώτημα έχει ήδη απαντηθεί από το ΔΕΚ σε παρεμφερή υπόθεση²⁷, ενώ το ίδιο θα πρέπει να ισχύει και όταν υφίσταται παγιωμένη νομολογία ή όταν η απάντηση στο (πιθανό) ερώτημα είναι προφανής και δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολιών. Πάντως γενικές και σαφείς οδηγίες σχετικά με την συνδρομή των ανωτέρω εξαιρετικών προϋποθέσεων δεν μπορούν να δοθούν, οπότε η ευθύνη των ανώτατων δικαστηρίων για την τήρηση των υποχρεώσεών τους παραμένει ακέραιη και οφείλει να προσανατολισθεί στην επίτευξη των στόχων της διαδικασίας του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ.

Θεσμών», αναθεωρημένη έκδοση Α.Α. Φατούρου – Α.Δ. Πλιάκου «Κεφάλαια Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου», εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 2006, σελ. 191].

²⁴ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 6/64, Costa/Enel, απόφ. 15.07.64, Συλλ. 1964, σ. 1141.

²⁵ βλ. Γκουλούσης, Κρεμλής, Παπαγιαννίδης, Παππάς, Φραγκάκης, Χριστογιαννόπουλος, «Ερμηνεία κατ' άρθρο της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», τόμος IV, Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (άρθρα 189-314), εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σελ. 141.

²⁶ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. C.I.L.F.I.T., 283/81, Συλλ. 1982, σ. 3415, σκ. 9 επ.

²⁷ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. C-337/95, Parfums Christian Dior, Συλλ. 1997, σ. I-6013, σκ. 31.

Διαφορετική είναι η κατάσταση που διέπει την παραπομπή προδικαστικών ζητημάτων αναφορικά με το κύρος²⁸ των κοινοτικών πράξεων. Ενώ το κείμενο του άρθ. 234 εδ. 2 ΣυνθΕΚ αφήνει να εννοηθεί ότι τα κατώτερα δικαστήρια διαθέτουν ευχέρεια παραπομπής σε όλες τις περιπτώσεις του εδ. 1, η νομολογία του ΔΕΚ εισήγαγε μια σημαντική εξαίρεση, όταν ανακύπτει ζήτημα κύρους των πράξεων των κοινοτικών οργάνων. Από το 1974, το ΔΕΚ είχε προτείνει το σύνολο των εθνικών δικαστηρίων να παραπέμπει υποχρεωτικά τα σχετικά με το κύρος των κοινοτικών πράξεων ζητήματα²⁹. Ελλείψει σχετικής ρυθμίσεως, το ΔΕΚ προσπάθησε νομολογιακά να διασφαλίσει την ομοιόμορφη προσέγγιση του εν λόγω θέματος. Στην απόφαση του Foto-Frost³⁰, ενώ αρχικά έκρινε ότι ουδείς εθνικός δικαστής δικαιούται να κηρύξει την ακυρότητα μιας πράξης κοινοτικών οργάνων, στη συνέχεια απεφάνθη ότι στην περίπτωση που ο δικαστής διαθέτει ευχέρεια παραπομπής μπορεί να εξετάζει την εγκυρότητα της πράξης και μετά την απόρριψη των αντίθετων επιχειρημάτων να διαπιστώνει την πλήρη εγκυρότητά της³¹.

Εφόσον στο πλαίσιο της εθνικής δίκης αμφισβητείται η νομιμότητα κοινοτικής πράξης και ο δικαστής συμμερίζεται τις σχετικές αμφιβολίες, δεν έχει δικαιοδοσία να παραμερίσει την επίμαχη πράξη για τις ανάγκες της υπόθεσής του, αλλά οφείλει να παραπέμψει το ζήτημα

²⁸ Υπό τον όρο «κύρος» ή «ισχύς» πράξεως νοείται η συνδρομή των αναγκαίων προϋποθέσεων για την παραγωγή των έννομων αποτελεσμάτων της (βλ. Τζίκια-Χατζοπούλου Αλίκη, «Η προδικαστική παραπομπή ενώπιον του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων», διατριβή υποβληθείσα στη Νομική Σχολή του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1978, σελ. 40-41).

²⁹ βλ. Πλιάκος Δ. Αστέρης, « Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης Ι Περί Θεσμών», αναθεωρημένη έκδοση Α.Α. Φατούρου – Α.Δ. Πλιάκου «Κεφάλαια Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου», εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 2006, σελ. 191.

³⁰ βλ. ΔΕΚ, απόφ. 314/85, υπόθ. Foto-Frost, Συλλ. 1987, σ. 4199, σκ. 15 επ.

³¹ βλ. ΔΕΚ, απόφ. 22.10.1987, υπόθ. 314/85, Συλλ. 1987, σ. 4199.

στο ΔΕΚ, που έχει την αποκλειστική ευθύνη να αποφανθεί με δεσμευτικό τρόπο για το κύρος όλων των κοινοτικών πράξεων. Η συγκέντρωση του ελέγχου νομιμότητας στο ΔΕΚ επιβάλλεται για λόγους ενότητας και ασφάλειας δικαίου, αφού το κύρος των κοινοτικών πράξεων, οι οποίες εξειδικεύονται και εκτελούνται κυρίως από όργανα των κρατών μελών δεν πρέπει να κρίνεται με αποσπασματικό και πιθανώς διαφορετικό τρόπο από τα (πολλά) εθνικά δικαστήρια. Στο ΔΕΚ που ασκεί την ευθύ έλεγχο νομιμότητας των πράξεων των κοινοτικών οργάνων κατά το άρθ. 230 ΣυνθΕΚ, περιέρχεται έτσι η αποκλειστική δικαιοδοσία (και) του έμμεσου ή παρεμπίπτοντος ελέγχου, καθίσταται μέσω της προδικαστικής παραπομπής κύριος και ασκείται πάντοτε από το ίδιο δικαιοδοτικό όργανο (τον κοινοτικό δικαστή), με αποτέλεσμα να ανατρέπονται αντιφατικές δικαστικές αποφάσεις σε ένα τόσο κρίσιμο θέμα. Ο λόγος της υποχρέωσης για παραπομπή εκλείπει, όταν ο εθνικός δικαστής αντιμετωπίζει μεν ζήτημα νομιμότητας, αποφαινεται όμως υπέρ του κύρους της κοινοτικής πράξης, οπότε και την εφαρμόζει χωρίς πρόβλημα.

Η υπαγωγή ενός δικαιοδοτικού οργάνου στην κατηγορία του εδ. 3 εξαρτάται από το αν οι αποφάσεις του υπόκεινται ή όχι σε ένδικο μέσα. Επομένως, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης δικαστήρια κατά το άρθ. 234 εδ. 3 πρέπει να θεωρηθούν το ΣτΕ, ο ΑΠ και το ΕΣ (κατά το μέτρο που επιλύει διαφορές), αλλά και το ΑΕΔ του άρθ. 100 του Συντάγματος.

Όμως, θα πρέπει να διευκρινισθεί τι ισχύει, όταν η υπόθεση δεν εκκρεμεί σε ένα από τα ανωτέρω τέσσερα δικαστήρια, αλλά σε δικαστήριο της ουσίας, οι αποφάσεις του οποίου γενικώς μεν υπόκεινται σε ένδικο μέσα³², όχι όμως στην συγκεκριμένη περίπτωση, διότι για κάποιους λόγους³³ έχει περιορισθεί το δικαίωμα έφεσης ή αναίρεσης.

³² Αμφισβήτηση προκαλεί στη θεωρία και η έννοια «των ενδίκων μέσων» του άρθ.

234 ΣυνθΕΚ. Κατ' ορθή ερμηνεία του όρου, ως ένδικο μέσα θα πρέπει να νοηθούν μόνο τα

Με σκοπό την πλήρη και αποτελεσματική εφαρμογή της διαδικασίας της προδικαστικής παραπομπής, η λεγόμενη «συγκεκριμένη θεωρία» απαιτεί εδώ η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος να είναι υποχρεωτική, αφού η κρίση του κατώτερου δικαστηρίου δεν υπόκειται στην συγκεκριμένη υπόθεση στον έλεγχο ανώτερου δικαστηρίου³⁴. Προς την λύση αυτή φαίνεται να προσανατολίζεται και το ΔΕΚ, επιδεικνύοντας όμως διστακτική στάση, προκειμένου να μη θίξει την εσωτερική δικονομική αυτονομία των κρατών μελών³⁵.

Σύμφωνα με το άρθ. 35 ΣυνθΕΕ και στα πλαίσια του τρίτου πυλώνα, οι πράξεις των οργάνων στον τομέα της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας σε ποινικά θέματα δε μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο προδικαστικής παραπομπής, παρά μόνο από τα δικαστήρια των κρατών μελών που έχουν δεχθεί την αρμοδιότητα του ΔΕΚ (δήλωση αποδοχής της προδικαστικής παραπομπής)³⁶. Επίσης, κάθε κράτος μέλος καθορίζει αν έχουν δυνατότητα παραπομπής στο ΔΕΚ όλα τα δικαστήριά του ή μόνο αυτά των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε

ένδικο μέσα που οδηγούν την υπόθεση σε άλλο (ανώτερο κατά κανόνα) δικαστήριο και στο ίδιο το οποίο έκρινε τη υπόθεση την πρώτη φορά. Κατά συνέπεια, έκτακτα ένδικο μέσα όπως π.χ. η αναψηλάφηση, η οποία οδηγεί σε επανάληψη της διαδικασίας στο ίδιο δικαστήριο για νέα ουσιαστική κρίση, δεν αποτελεί ένδικο μέσο κατά την έννοια του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ.

³³ π.χ. επιτάχυνσης της απονομής της δικαιοσύνης.

³⁴ βλ. Σκουρής Β., «Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα», Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 1404-1405.

³⁵ Από δείγμα αυτής της προσεκτικής προσέγγισης αποτελεί η απόφαση του ΔΕΚ C-99/00, υπόθ. Lyckeskog, Συλλ. 2002, σ. I-4839.

³⁶ βλ. Κανελλόπουλος Ιωαν., «Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Με βάση τη Συνθήκη της Νίκαιας», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 174, Court of Justice, “Information note on references from national courts for a preliminary ruling”, Official Journal of the European Union, C 143/1, 11.6.2005, p.p. 2 και Torbol Philip, “Commission Welcomes E.ON’s Divestment Proposals”, Brussels Energy Brief - March 2008, Publications McDermott Newsletters, 18.03.08.

ένδικα μέσα³⁷. Επιπλέον, το ΔΕΚ δεν έχει αρμοδιότητα να κρίνει μέτρα ή αποφάσεις που λαμβάνονται βάσει του άρθ. 62 ΣυνθΕΚ σχετικά με την τήρηση της δημόσιας τάξης και τη διαφύλαξη της εσωτερικής ασφάλειας (άρθ. 68 παρ. 2 ΣυνθΕΚ)³⁸.

1.2.3. Οριοθέτηση αρμοδιοτήτων εθνικού και κοινοτικού δικαστή

Μόνο όταν ο εθνικός δικαστής αντιμετωπίζει ζήτημα κοινοτικού δικαίου, η επίλυση του οποίου αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την έκδοση της δικής του απόφασης υποβάλλεται προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΚ³⁹. Συνεπώς, δεν ερωτάται το ΔΕΚ για θέματα εθνικού δικαίου και δεν απαντά σε προδικαστικά ερωτήματα, εάν δεν μπορεί να βρει οποιονδήποτε σύνδεσμο της υπόθεσης προς το κοινοτικό δίκαιο⁴⁰. Πρόκειται, βέβαια, για σπάνιες περιπτώσεις, διότι κατά κανόνα το ΔΕΚ αναμορφώνει και τροποποιεί πολλές φορές τα προδικαστικά ερωτήματα, που δέχεται, προσπαθώντας πάντοτε να βοηθήσει τον εθνικό δικαστή στην ορθή αντιμετώπιση των προβλημάτων του. Η κρίση για την

³⁷ Στον τρίτο πυλώνα μόνο 17 χώρες έχουν αναγνωρίσει τη δικαιοδοσία του ΔΕΚ για έκδοση προδικαστικών αποφάσεων. Στην Ισπανία μόνο δικαστήρια, οι αποφάσεις των οποίων δεν μπορούν να αναιρεθούν, έχουν την υποχρέωση να εγείρουν προδικαστικά ερωτήματα.

βλ. Δρόσος Ζ. Γιάννης, Παππά Κ. Νάγια, «Νομολογία Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 2005», Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σελ. 18.

³⁸ βλ. Παπαγιάννης Δον., «Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σελ. 357.

³⁹ βλ. Court of Justice, “Information note on references from national courts for a preliminary ruling”, Official Journal of the European Union, C 143/1, 11.6.2005, p.p. 1-2.

⁴⁰ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. Falciola, Συλλ. 1990 και υπόθ. Meilicke, Συλλ. 1992, όπου το ΔΕΚ αρνήθηκε να απαντήσει σε υποθετικό ερώτημα του εθνικού δικαστή.

αναγκαιότητα της επίλυσης του ζητήματος που απασχολεί τον εθνικό δικαστή, προκειμένου να εκδοθεί η δική του απόφαση, ανήκει στα θέματα της πλήρους διακριτικής του ευχέρειας και δεν ελέγχεται σε καμία περίπτωση από το ΔΕΚ. Ο εθνικός δικαστής, δηλαδή έχει το ρόλο του «θυρωρού»⁴¹. Αυτό συμβαίνει διότι το ΔΕΚ δεν είναι σε θέση να κρίνει αν η απάντηση στο προδικαστικό ερώτημα είναι κρίσιμη, δηλαδή αν επηρεάζει το περιεχόμενο της απόφασης της κύριας δίκης.

Επίσης, το ΔΕΚ δεν ελέγχει άλλα στοιχεία που αφορούν τη δίκη ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, όπως π.χ. τη διεθνή δικαιοδοσία, την καθ' ύλην και κατά τόπον αρμοδιότητά του, την ορθή ή όχι επιλογή της διαδικασίας, τον τρόπο εκτίμησης των πραγματικών περιστατικών ή τη διεξαγωγή των αποδείξεων. Στην απόλυτη διακριτική ευχέρεια του εθνικού δικαστή ανήκει, επίσης, το χρονικό σημείο υποβολής του ερωτήματος⁴², καθώς και στοιχεία όπως η σκοπιμότητα της διαδικασίας σε δίκη ασφαλιστικών μέτρων⁴³ κ.ο.κ. Ως μόνο όριο στη στην απόλυτη διακριτική ευχέρεια του εθνικού δικαστή προβάλλει η ανάγκη να πρόκειται για πραγματική και όχι για υποθετική ή κατασκευασμένη

⁴¹ βλ. Nerazedené, “Role of national courts in European law”, www.embuck.com, Embuck just seconds, 08.12.06.

⁴² βλ. ΔΕΚ, απόφ. 72/83, υπόθ. Campus Oil, Συλλ. 1984, σ. 2727, σκ.10.

⁴³ Προδικαστική παραπομπή χωρεί και σε δίκες ασφαλιστικών μέτρων (βλ. π.χ. ΔΕΚ, απόφ. 338/85, υπόθ. Pardini, Συλλ. 1988, σ. 2041, σκ.4 και απόφ. C-465/93, Atlanta Fruchthandelsgesellschaft, Συλλ. 1995, σ. I-3761, σκ. 30 επ.), εφόσον ο εθνικός δικαστής κρίνει ότι πρέπει να απευθυνθεί στο ΔΕΚ. Με τον τρόπο αυτό επιβεβαιώνεται ο αποφασιστικός ρόλος των εθνικών δικαστηρίων, που καλούνται να σταθμίσουν τη χρησιμότητα της προδικαστικής παραπομπής και στις διαδικασίες της προσωρινής δικαστικής προστασίας, υπολογίζοντας και τις συνέπειες που θα επέλθουν από την καθυστέρηση ενόψει του συνήθως επείγοντα χαρακτήρα των αιτούμενων μέτρων [βλ. Σκουρής Β., «Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα», Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 1402].

διαφορά⁴⁴.

Από το εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών εξαρτάται αν και μετά την παραπεμπτική απόφαση ο εθνικός δικαστής διατηρεί τον έλεγχο προόδου της υπόθεσης ή οφείλει οπωσδήποτε να αναμείνει την απόφαση του ΔΕΚ. Το κοινοτικό δίκαιο δεν εμποδίζει, λοιπόν, την ανάκληση του ερωτήματος για λόγους που θα κρίνει ο εθνικός δικαστής (π.χ. παραίτηση, συμβιβασμός, κατάργηση της δίκης), όπως, επίσης και την πιθανή ακύρωση (αναίρεση) της παραπεμπτικής απόφασης μετά την άσκηση ένδικου μέσου⁴⁵. Εφόσον κατά το εθνικό δίκαιο επιτρέπονται ένδικα μέσα και το ανώτερο δικαστήριο εξαφανίσει την παραπεμπτική απόφαση, δεν υπάρχουν περιθώρια για τη συνέχιση της διαδικασίας ενώπιον του ΔΕΚ και η υπόθεση πρέπει να διαγραφεί.

Όσον αφορά στην προσωρινή δικαστική προστασία, η ΣυνθΕΚ προβλέπει ρητώς στα άρθρ. 185, 186 και 187 σε συνδυασμό με το άρθρ. 192 την προσωρινή δικαστική προστασία όσον αφορά τις ευθείες προσφυγές που ασκούνται, ενώπιον του ΔΕΚ και του ΠΕΚ⁴⁶. Εντούτοις η ΣυνθΕΚ δεν περιέχει καμιά ρητή ρύθμιση που να αφορά την προσωρινή δικαστική προστασία στα πλαίσια της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής.

Στα πλαίσια των ευθειών προσφυγών το κοινοτικό δίκαιο διαθέτει αφενός ένα πλήρες, ενιαίο και αποτελεσματικό σύστημα, αφετέρου όμως καταδεικνύει το κενό που υπήρχε μέχρι πρότινος στην προσωρινή

⁴⁴ βλ. ΔΕΚ, απόφ. 244/ 80, υπόθ. Foglia/Novello, Συλλ. 1981, σ. 3045, σκ.16 επ. και ΔΕΚ, απόφ. C-118/94, υπόθ. Associazione Italiana per il WWF, Συλλ. 1996, σ. I-1223, σκ.15.

⁴⁵ βλ. ΔΕΚ, απόφ. C-334/95, υπόθ. Krüger, Συλλ. 1997, σ. I-4517, σκ.54.

⁴⁶ Δεδομένου ότι η άσκηση αναιρέσεως ενώπιον του ΔΕΚ δεν έχει ανασταλτικό αποτέλεσμα, το άρθρο 53 του Οργανισμού του ΠΕΚ επιφυλάσσει την εφαρμογή των άρθρ. 185 και 186 ΣυνθΕΚ και επί αναιρέσεως, προϋποθέτει δηλαδή προσωρινή δικαστική προστασία αντίστοιχη με εκείνη που παρέχεται επί ευθειών προσφυγών. Προσωρινή δικαστική προστασία προβλέπεται ακόμη και κατ' αποφάσεως του ΠΕΚ που έκρινε επί προσωρινών μέτρων (άρθρ. 50 Οργανισμού του ΔΕΚ).

δικαστική προστασία στα πλαίσια προδικαστικών παραπομπών. Το κενό αυτό προσπάθησε να καλύψει η νομολογία του ΔΕΚ με δύο αποφάσεις του, την *Factortame*⁴⁷ και τη *Zuckerfabrik*⁴⁸, οι οποίες όχι μόνο

⁴⁷ Στην υπόθεση αυτή αμφισβητείτο ενώπιον των βρετανικών δικαστηρίων το αν εθνική νομοθεσία η *Merchant Shipping Act 1988*, είναι συμβατή με το κοινοτικό δίκαιο περί ελευθερίας εγκαταστάσεως και παροχής υπηρεσιών.

Η *Merchant Shipping Act 1988* είχε επιβάλει αυστηρότατες προϋποθέσεις για τη νηολόγηση στο βρετανικό νηολόγιο αλιευτικών πλοίων που ανήκουν σε πολίτες ή εταιρίες άλλων κρατών μελών. Οι προϋποθέσεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα ότι τα αλιευτικά δεν μπορούσαν να πάρουν άδεια αλιείας, και συνεπώς να μετέχουν στις ποσοστώσεις που είχαν χορηγηθεί από την Κοινότητα στο Ηνωμένο Βασίλειο, παρά μόνον αν ο πλοιοκτήτης ήταν Βρετανός ή, σε περίπτωση εταιρίας, αν το 75 % του κεφαλαίου της ανήκε σε Βρετανούς.

Στα πλαίσια της κυρίας δίκης το ζήτημα ήταν κλασσικό και μπορούσε να επιλυθεί ως εξής: Αν ο εθνικός δικαστής, κατόπιν παραπομπής του ζητήματος στο ΔΕΚ, κατέληγε στο ότι η εθνική νομοθεσία ήταν ασύμβατη με το κοινοτικό δίκαιο, η νομοθεσία αυτή δεν έπρεπε να εφαρμοσθεί. Το πραγματικό πρόβλημα όμως παρουσιάστηκε όταν οι ενδιαφερόμενοι ζήτησαν προσωρινή δικαστική προστασία για τα δικαιώματα που εΐλκον από το κοινοτικό δίκαιο, ενόψει του ασυμβάτου της εσωτερικής νομοθεσίας το οποίο επεκαλούντο και το οποίο ήταν πιθανό, αλλά δεν είχε ακόμη διαπιστωθεί.

Η υπόθεση έφτασε ενώπιον του *House of Lords* το οποίο, παρ' όλο ότι θεώρησε ότι υπήρχαν σοβαρές αμφιβολίες για το συμβατό της βρετανικής νομοθεσίας με το κοινοτικό δίκαιο καθώς και κίνδυνος σοβαρής και ανεπανόρθωτης ζημίας των προσφευγόντων, έθεσε υπόψη του ΔΕΚ ότι, κατά το βρετανικό δίκαιο, νόμος που ψήφισε το βρετανικό Κοινοβούλιο τεκμαίρεται σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο μέχρι να διαπιστωθεί οριστικά ότι είναι ασύμβατος μ' αυτό, και ότι, εν πάση περιπτώσει, δεν επιτρέπεται να διαταχθούν προσωρινά μέτρα κατά της διοικήσεως (στη συγκεκριμένη περίπτωση εντολή να ανασταλεί η εφαρμογή νομοθετικών διατάξεων που ήταν δυσμενείς για τους προσφεύγοντες).

Παρά τα εμπόδια αυτά, το *House of Lords* διερωτήθηκε αν ενδεχομένως έχει αρμοδιότητα να διατάξει προσωρινά μέτρα βάσει του κοινοτικού δικαίου και έθεσε κατ' ουσία στο ΔΕΚ τα εξής δύο ερωτήματα: Το κοινοτικό δίκαιο παρέχει στον εθνικό δικαστή προστασία την οποία δεν του αναγνωρίζει το εθνικό δίκαιο; Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο ερώτημα αυτό, βάσει ποίων κριτηρίων;

Το ΔΕΚ απάντησε μόνο στο πρώτο ερώτημα: «το κοινοτικό δίκαιο πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι το εθνικό δικαστήριο, ενώπιον του οποίου έχει αχθεί διαφορά σχετική με το κοινοτικό δίκαιο και το οποίο κρίνει ότι το μόνο εμπόδιο για να διατάξει

προσωρινά μέτρα αποτελεί ένας κανόνας εθνικού δικαίου, οφείλει να μην εφαρμόσει τον κανόνα αυτό».

Από το σκεπτικό της απόφασης συνάγεται ότι ο εθνικός δικαστής οφείλει να επιδιώξει την πλήρη αποτελεσματικότητα κατά την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου και να μην εφαρμόσει διατάξεις του εσωτερικού δικαίου, οι οποίες, έστω και προσωρινά, συνιστούν εμπόδιο, διότι έχουν ως συνέπεια να μειώνουν την αποτελεσματικότητα αυτή του κοινοτικού δικαίου. Επίσης, το ΔΕΚ προσέθεσε ότι «η πλήρης αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου θα θιγόταν εξίσου αν ένας κανόνας εθνικού δικαίου μπορούσε να εμποδίσει το δικαστήριο, ενώπιον του οποίου έχει αχθεί μία διεπόμενη από το κοινοτικό δίκαιο διαφορά, να διατάξει προσωρινά μέτρα για τη διασφάλιση της πλήρους αποτελεσματικότητας της προδικαστικής αποφάσεως που πρόκειται να εκδοθεί σχετικά με την ύπαρξη των προβαλλομένων με επίκληση του κοινοτικού δικαίου δικαιωμάτων. Εξ αυτού έπεται ότι το δικαστήριο το οποίο, υπό τις δεδομένες περιστάσεις θα διέτασσε προσωρινά μέτρα αν δεν προσέκρουε σε κανόνα του εθνικού δικαίου, υποχρεούται να μην εφαρμόσει, τον κανόνα αυτό».

Κατά το ΔΕΚ «η ερμηνεία αυτή στοιχεί με το σύστημα που καθιερώνει το άρθρο 177 της Συνθήκης ΕΟΚ, του οποίου η πρακτική αποτελεσματικότητα θα θιγόταν αν το εθνικό δικαστήριο, το οποίο αναστέλλει την ενώπιόν του διαδικασία έως ότου το Δικαστήριο απαντήσει στο προδικαστικό του ερώτημα, δεν μπορούσε να διατάξει προσωρινά μέτρα ισχύοντα μέχρις ότου εκδοθεί η απόφασή του, την οποία θα λάβει μετά την απάντηση του Δικαστηρίου».

Στο δεύτερο ερώτημα, όσον αφορά δηλαδή τις προϋποθέσεις και τα κριτήρια βάσει των οποίων πρέπει ο εθνικός δικαστής να κρίνει τη λήψη προσωρινών μέτρων, το ΔΕΚ δεν απάντησε. Η σιωπή αυτή επιτρέπει το συμπέρασμα ότι όταν το κοινοτικό δίκαιο δεν έχει σχετική ρύθμιση, οπότε τα μέτρα αυτά θα διέπονται καταρχήν από το εσωτερικό δίκαιο.

Παρ' όλες τις επικρίσεις που δέχθηκε το ΔΕΚ λόγω του ότι δεν απάντησε ρητώς στο δεύτερο ερώτημα του House of Lords, ώστε να καθορίσει ενιαία κριτήρια για την παροχή προσωρινής δικαστικής προστασίας, η απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν ήταν αναγκαία, διότι το εθνικό δικαστήριο κατέστησε σαφές ότι αν δεν υπήρχαν οι κανόνες του common law που απαγορεύουν τα προσωρινά μέτρα κατά της διοικήσεως, η προσωρινή δικαστική προστασία θα παρείχετο, διότι άλλο κώλυμα δεν υπήρχε. Συνεπώς, το ΔΕΚ απάντησε καθ' όσον ήταν αναγκαίο. Αρκούσε, δηλαδή, για την επίλυση του ζητήματος να παραμερισθεί η απαγόρευση αυτή.

Η υπόθεση Factortame ετέθη στο ΔΕΚ ως ζήτημα ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου που ανακύπτει ενώπιον του εθνικού δικαστή. Το ζήτημα μπορεί να ανακύψει όχι μόνον ενώπιον διοικητικών δικαστηρίων αλλά και πολιτικών και εν πάση περιπτώσει, ενώπιον εθνικού δικαστή για τον οποίο η παραπομπή δεν είναι πάντοτε υποχρεωτική.

Η Factortame, όπως συνάγεται από τα περιστατικά της υποθέσεως, αφορούσε τη χορήγηση προσωρινών μέτρων γενικά. Έδωσε ένα γενικό πλαίσιο προϋποθέσεων παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας. Δεν εξειδίκευσε περιπτώσεις π.χ. αναστολή, προσωρινή επιδίκαση απαιτήσεως κλπ. Μην απαντώντας στο δεύτερο ερώτημα του House of Lords, δεν εγκαθίδρυσε σύστημα προσωρινής δικαστικής προστασίας ορίζοντας συγκεκριμένες προϋποθέσεις ούτε ανέφερε ποιά συγκεκριμένα μέτρα μπορεί να λάβει ο εθνικός δικαστής, διότι δε χρειάστηκε. Αυτό συνεπάγεται ότι μέχρι τότε τα μέτρα αυτά θα διέπονταν από το εθνικό δίκαιο, αφού «δε θέλησε το ΔΕΚ να κάμει έργο νομοθέτη».

Το γεγονός ότι δεν καθορίστηκαν στη Factortame κριτήρια για την παροχή προσωρινής δικαστικής προστασίας είναι συνέπεια του τρόπου με τον οποίο η νομολογία διαπλάθει το δίκαιο, δηλαδή με μικρά βήματα, με τη μέθοδο της δοκιμής και της επιτυχίας, με αναθεωρήσεις και αναπροσαρμογές. Δεν σημαίνει όμως ότι αρκεί πάντα η εφαρμογή από τον εθνικό δικαστή των προϋποθέσεων παροχής της προστασίας αυτής που προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο. Μια τέτοια γενικευμένη λύση ενέχει τον κίνδυνο τα εθνικά δικαστήρια να υιοθετούν, ανάλογα με το εσωτερικό δικονομικό τους δίκαιο, διαφορετικά κριτήρια με δυσμενείς επιπτώσεις για την ενότητα ερμηνείας και εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου. Υπήρξε, συνεπώς, ανάγκη περαιτέρω αναπτύξεως της προσωρινής δικαστικής προστασίας και δεν άργησε να δοθεί ευκαιρία για νέα προσέγγιση του ζητήματος.

⁴⁸ Οκτώ μήνες αργότερα από την παραπάνω υπόθεση, το ΔΕΚ μεταστρέφοντας τη νομολογία του, χωρίς να το δηλώσει ρητώς, απάντησε σε ανάλογα ερωτήματα του Finanzgericht Hamburg και έθεσε ενιαία κριτήρια για την παροχή από τον εθνικό δικαστή προσωρινής δικαστικής προστασίας. Η περίπτωση με τη Factortame έχει διαφορές:

Πρώτον, η Zuckerfabrik αφορούσε αναστολή εκτελέσεως εθνικών διοικητικών πράξεων, οι οποίες εκδόθηκαν μεν σύμφωνα με κοινοτικό κανονισμό, το κύρος όμως του οποίου οι προσφεύγουσες αμφισβητούσαν ενώπιον του εθνικού δικαστή, ενώ η Factortame αφορούσε αίτηση προσωρινών μέτρων για να μη εφαρμοσθεί στη συγκεκριμένη περίπτωση εθνική νομοθεσία η οποία, κατά τις προσφεύγουσες, ήταν αντίθετη με το κοινοτικό δίκαιο. Δεύτερον, στη Zuckerfabrik το ζήτημα αφορούσε το κύρος διατάξεων του κοινοτικού δικαίου, ενώ στην Factortame, ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου.

Τρίτον, στη Zuckerfabrik επίσης ζητήθηκε ένα συγκεκριμένο μέτρο προσωρινής δικαστικής προστασίας, δηλαδή η αναστολή εκτελέσεως εθνικών διοικητικών πράξεων, ενώ στη Factortame ζητήθηκαν γενικώς προσωρινά μέτρα. Τέταρτον, στη Zuckerfabrik το εμπόδιο ήταν η αμφισβήτηση του κύρους διατάξεως του κοινοτικού δικαίου, δηλαδή το ίδιο το κοινοτικό δίκαιο που επιβάλλει στα κράτη μέλη να λαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα για την εφαρμογή των κοινοτικών κανονισμών και αναγνωρίζει στο ΔΕΚ αποκλειστική αρμοδιότητα να εκτιμήσει το κύρος του, ενώ στη Factortame το εμπόδιο ήταν η εθνική νομοθεσία.

Οι διαφορές αυτές που εξειδικεύουν τη Zuckerfabrik μπορούν να δικαιολογήσουν, ίσως, την απόφαση του ΔΕΚ να συγκεκριμενοποιήσει και να ενοποιήσει τις προϋποθέσεις χορηγήσεως αναστολής εκτελέσεως. Η υπόθ. Zuckerfabrik δεν άλλαξε τη θέση που εκφράστηκε στην Factortame με την οποία κρίθηκε ότι ο εθνικός δικαστής είναι αρμόδιος να διατάξει προσωρινή δικαστική προστασία. Η θέση του ΔΕΚ στη Zuckerfabrik στηρίχθηκε σε δύο επιχειρήματα:

Το πρώτο αφορά την αναγκαιότητα συνοχής της προσωρινής δικαστικής προστασίας, υπό την έννοια ότι, στην περίπτωση αναστολής εκτελέσεως που παρέχεται από τα εθνικά δικαστήρια στα πλαίσια προδικαστικής παραπομπής, η προστασία αυτή δεν πρέπει να διαφέρει από την αντίστοιχη προστασία επί της αιτήσεως ακυρώσεως που διατάσσει το ΔΕΚ ή το ΠΕΚ.

Το δεύτερο επιχείρημα αφορά την εξομοίωση των περιπτώσεων της Zuckerfabrik και της Factortame που εκφράστηκε ως εξής: «η προσωρινή προστασία που διασφαλίζει στους πολίτες το κοινοτικό δίκαιο ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων δεν μπορεί να διαφέρει ανάλογα με το αν εγείρουν ζήτημα ασυμβιβάστου διατάξεων της εθνικής νομοθεσίας προς το κοινοτικό δίκαιο ή ζήτημα κύρους κοινοτικών πράξεων του παραγώγου δικαίου, εφόσον και στις δύο περιπτώσεις η αμφισβήτηση απορρέει από αυτό τούτο το κοινοτικό δίκαιο».

Δεδομένου ότι η εξουσία των εθνικών δικαστηρίων να διατάσσουν αναστολή εκτελέσεως αντιστοιχεί στην αρμοδιότητα που παρέχει στο Δικαστήριο το άρθρ. 185, στο πλαίσιο προσφυγών που ασκούνται βάσει του άρθρ. 230 (πρώην άρθρ. 173) ΣυνθΕΚ, τα δικαστήρια αυτά δεν πρέπει να διατάσσουν την αναστολή παρά μόνον υπό τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες το ΔΕΚ διατάσσει τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων.

Η **πρώτη** προϋπόθεση, είναι ότι το κύρος του κανονισμού πρέπει να αμφισβητείται σοβαρά. Κατά το ΔΕΚ, η αναστολή εκτελέσεως προσβαλλομένης πράξεως μπορεί να διαταχθεί μόνο εφόσον από τα πραγματικά και νομικά περιστατικά που προβάλλει ο προσφεύγων το εθνικό δικαστήριο σχηματίσει την πεποίθηση ότι υπάρχουν σοβαρές αμφιβολίες ως προς το κύρος του κοινοτικού κανονισμού στον οποίο στηρίζεται η προσβαλλόμενη διοικητική πράξη.

Η **δεύτερη** αφορά τη διατήρηση του προσωρινού χαρακτήρα της αναστολής. Ο εθνικός δικαστής μπορεί να διατάξει αναστολή εκτελέσεως μέχρις ότου το ΔΕΚ, μόνο αρμόδιο να κρίνει το κύρος κοινοτικής πράξεως εκδώσει απόφαση. Γ' αυτό και ο εθνικός δικαστής οφείλει να παραπέμψει στο ΔΕΚ. Το εθνικό δικαστήριο, που δικάζει κατά τη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων, μπορεί να διατάξει την αναστολή μόνο μέχρι να αποφανθεί το ΔΕΚ επί του ερωτήματος του σχετικού με το κύρος της κοινοτικής πράξεως. Κατά συνέπεια, εφόσον το ΔΕΚ δεν έχει ήδη επιληφθεί του ελέγχου της νομιμότητας, ο εθνικός δικαστής υποχρεούται να υποβάλει το συγκεκριμένο ερώτημα παραθέτοντας τους λόγους ακυρότητας που θεωρεί βάσιμους.

συμπληρώνουν σε ορισμένα σημεία το ισχύον κοινοτικό δίκαιο στον τομέα της προσωρινής δικαστικής προστασίας, αλλά έχουν μέχρι ενός σημείου και επιπτώσεις στον αντίστοιχο τομέα του δικαίου των κρατών μελών.

Η προσωρινή δικαστική προστασία, συμπληρώθηκε κατά το κοινοτικό δίκαιο σε μερικά μόνο σημεία από τις αποφάσεις Factortame και Zuckerfabrik. Η συμπλήρωση αυτή έγινε κατ' εφαρμογή της αρχής της αναγκαιότητας παροχής πλήρους και αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, η οποία, κατά το ΔΕΚ, είναι γενική αρχή του κοινοτικού

Η **τρίτη** προϋπόθεση αφορά το επείγον. Εφόσον η προσωρινή δικαστική προστασία που παρέχεται στα πλαίσια προδικαστικής παραπομπής στοιχεί με εκείνη που παρέχεται στην αίτηση ακυρώσεως που διατάσσει το ΔΕΚ ή το ΠΕΚ, πρέπει η αναστολή εκτελέσεως να κρίνεται επείγουσα, να είναι, δηλαδή, αναγκαίο να διαταχθεί και να αναπτύξει τα αποτελέσματά της πριν εκδοθεί απόφαση επί της ουσίας, ώστε να μην υποστεί ο αιτών βαρεία και ανεπανόρθωτη ζημία.

Τέλος, **τέταρτη** προϋπόθεση, το εθνικό δικαστήριο πρέπει να λάβει υπόψη του το κοινοτικό δίκαιο, το οποίο επιβάλλει να μη μένουν ανεφάρμοστοι κανονισμοί χωρίς να συντρέχουν σοβαροί λόγοι. Συνεπώς, το εθνικό δικαστήριο που επιλαμβάνεται αιτήσεως αναστολής πρέπει καταρχάς να εξετάζει αν η αμφισβητούμενη κοινοτική πράξη θα έχανε κάθε πρακτική αποτελεσματικότητα σε περίπτωση που δεν εφαρμοζόταν αμέσως. Εξάλλου, στα πλαίσια της προστασίας του κοινοτικού συμφέροντος, όταν η αναστολή εκτελέσεως συνεπάγεται τον κίνδυνο οικονομικής ζημίας της Κοινότητας, το εθνικό δικαστήριο πρέπει να έχει τη δυνατότητα να ζητήσει από τον αιτούντα επαρκείς εγγυήσεις, όπως η σύσταση ασφαλείας ή μεσεγγυήσεως.

Η Zuckerfabrik αναγνωρίζει όπως και η Factortame, αρμοδιότητα στα εθνικά δικαστήρια για την παροχή προσωρινής δικαστικής προστασίας και κατά τούτο δε διαφέρει από την τελευταία αυτή απόφαση. Αντίθετα, ως προς αυτό την επιβεβαιώνει. Όμως, βαίνει περαιτέρω και θέτει ενιαία κριτήρια για τις προϋποθέσεις παροχής της προστασίας αυτής. Αλλά το πεδίο της είναι στενότερο από εκείνο της Factortame, διότι φαίνεται να αφορά, όπως προκύπτει και από το σκεπτικό και από το διατακτικό της απόφασης, την αναστολή εκτελέσεως εθνικών διοικητικών πράξεων που εκδόθηκαν κατ' εφαρμογήν κανονισμού το κύρος του οποίου αμφισβητείται. Ασφαλώς δεν είναι δύσκολο να γίνει δεκτό ότι το ίδιο θα ισχύει και για οδηγία ή απόφαση κοινοτικού οργάνου, το κύρος των οποίων επίσης αμφισβητείται ενώπιον του εθνικού δικαστή.

δικαίου βασιζόμενη στις συνταγματικές παραδόσεις που είναι κοινές στα κράτη μέλη και η οποία καθιερώνεται επίσης στα άρθ. 6 και 13 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Οι αμφιβολίες, όμως, για το αμοιβαίο πεδίο εφαρμογής των δύο αποφάσεων και τα ζητήματα ως προς ορισμένες επιπτώσεις στο δίκαιο των κρατών μελών παραμένουν⁴⁹.

Προκειμένου να διευκολυνθεί το ΔΕΚ κατά την εξέταση των προδικαστικών ερωτημάτων, αλλά και να απαντήσει με τον πλέον χρήσιμο τρόπο, ο εθνικός δικαστής θα πρέπει με το προδικαστικό του ερώτημα να αποδίδει το πραγματικό και νομικό πλαίσιο της υπόθεσης⁵⁰, ώστε να γίνονται κατανοητά τόσο το νομικό περιεχόμενο της διαφοράς, όσο και οι λόγοι που ώθησαν το εθνικό δικαστήριο στην υποβολή του ερωτήματος⁵¹.

⁴⁹ βλ. Χριστιανός Βασ., «Κοινοτικό δίκαιο της προσωρινής δικαστικής προστασίας», www.kostasbeys.gr, Μάιος 1995.

⁵⁰ βλ. Court of Justice, “Information note on references from national courts for a preliminary ruling”, Official Journal of the European Union, C 143/1, 11.6.2005, p.p. 2.

⁵¹ Η ανάγκη μεταφράσεως της αίτησης καθιστά αναγκαία τη διατύπωσή της κατά τρόπο απλό, σαφή και ακριβή, χωρίς περιττά στοιχεία. Αίτηση μη υπερβαίνουσα τις δέκα σελίδες αρκεί συνήθως για να εκτεθεί επαρκώς το πλαίσιο της αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής απόφασης. Παρά τη συνοπτική της διατύπωση, απόφαση περί παραπομπής πρέπει ωστόσο να είναι πλήρης και να περιλαμβάνει όλα τα συναφή στοιχεία, ώστε να παρέχει στο ΔΕΚ, καθώς και στους ενδιαφερόμενους που έχουν δικαίωμα να υποβάλουν τις παρατηρήσεις τους, τη δυνατότητα να κατανοήσουν τα πραγματικά περιστατικά και το κανονιστικό πλαίσιο της υποθέσεως της κύριας δίκης. Ειδικότερα, η απόφαση περί παραπομπής πρέπει:

- Να περιλαμβάνει συνοπτική αναφορά του αντικειμένου της διαφοράς, καθώς και των σχετικών διαπιστωθέντων πραγματικών περιστατικών ή τουλάχιστον, να εξηγεί τις πραγματικές υποθέσεις στις οποίες στηρίζεται το προδικαστικό ερώτημα.
- Να επαναλαμβάνει το περιεχόμενο των δυνητικά εφαρμοστέων εθνικών διατάξεων και να προσδιορίζει, ενδεχομένως, τη σχετική εθνική νομολογία, αναφέροντας κάθε φορά τις συγκεκριμένες παραπομπές.

Θα πρέπει να διευκρινιστεί ⁵² ότι στη διαδικασία του προδικαστικού ερωτήματος το ΔΕΚ μόνο να ερμηνεύσει τον κοινοτικό κανόνα ή να αποφανθεί για το κύρος του είναι αρμόδιο και όχι να τον εφαρμόσει στην εκκρεμή ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου υπόθεση⁵³. Η δια- πίστωση των πραγματικών περιστατικών και η ερμηνεία του εθνικού δικαίου ανήκει στην αρμοδιότητα του εθνικού δικαστηρίου, το οποίο και θα εφαρμόσει τον συγκεκριμένο κανόνα του κοινοτικού δικαίου, όπως θα

-
- Να προσδιορίζει με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια τις κοινοτικές διατάξεις που ασκούν εν προκειμένω επιρροή.
 - Να εξηγεί τους λόγους που οδήγησαν το αιτούν δικαστήριο να υποβάλει ερωτήματα ως προς την ερμηνεία ή το κύρος ορισμένων κοινοτικών διατάξεων, καθώς και το δεσμό μεταξύ των διατάξεων αυτών και της εφαρμοστέας στη διαφορά της κύριας δίκης εθνικής νομοθεσίας.
 - Να περιλαμβάνει, ενδεχομένως, περίληψη του ουσιαστικού μέρους των συναφών επιχειρημάτων των διαδίκων της κύριας δίκης.

Για να διευκολυνθεί η ανάγνωσή της και προκειμένου να υπάρχει δυνατότητα παραπομπής σε αυτή, είναι χρήσιμο τα διάφορα σημεία ή παράγραφοι της αποφάσεως περί παραπομπής, να είναι αριθμημένα.

Τέλος, το αιτούν δικαστήριο μπορεί να αναφέρει συνοπτικά την άποψή του ως προς την απάντηση που πρέπει να δοθεί στα ερωτήματα που υποβάλλει προδικαστικώς. Τα προδικαστικά ερωτήματα πρέπει να αναφέρονται σε χωριστό και σαφές τμήμα της αποφάσεως περί παραπομπής, συνήθως στην αρχή ή στο τέλος της [βλ. Court of Justice, “Information note on references from national courts for a preliminary ruling”, Official Journal of the European Union, C 143/1, 11.6.2005, p.p. 3-4].

βλ. Δρόσος Ζ. Γιάννης, Παππά Κ. Νάγια, «Νομολογία Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 2005», Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σελ. 19-20.

⁵² βλ. Γκουλούσης, Κρεμλής, Παπαγιαννίδης, Παππάς, Φραγκάκης, Χριστογιαννόπουλος, «Ερμηνεία κατ’ άρθρο της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», τόμος IV, Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (άρθρα 189-314), εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σελ. 143.

⁵³ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. C-30/93 AC- ATEL Electronics Vertriebs, απόφ. 02.06.94, Συλλ. 1994, σ. 2305, υπόθ. 253/78, Giry, απόφ. 10.06.80, Συλλ. 199, σ. 2327 και υπόθ. C-37/92, Vanacker, απόφ. 12.10.93, Συλλ. I- 1993, σ. 4947.

ερμηνευθεί από το ΔΕΚ⁵⁴.

1.2.4. Διαδικασία υποβολής του ερωτήματος

Ο εθνικός δικαστής, ο οποίος κατά την εκδίκαση της ενώπιόν του διαφοράς διαπιστώνει ότι χρειάζεται τη συνδρομή του ΔΕΚ για σημαντικό ζήτημα κοινοτικού δικαίου, εκδίδει συνήθως μια απόφαση⁵⁵, με την οποία παραπέμπει τα κρίσιμα κατά τη γνώμη του ερωτήματα στο ΔΕΚ. Η επαφή γίνεται απευθείας μεταξύ του εθνικού και του κοινοτικού δικαστή, χωρίς να μεσολαβήσουν άλλα όργανα (π.χ. διπλωματικές υπηρεσίες). Η απόφαση αυτή υπόκειται σε όλους τους δικονομικούς κανόνες του εθνικού δικαίου του δικάζοντος δικαστή⁵⁶. Αλλού προσβάλλεται με ένδικα μέσα, εάν το εθνικό δίκαιο έτσι ορίζει, αλλού είναι απρόσβλητη.

Σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο, το δικαστήριο, που κρίνει ότι πρέπει να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα, αναστέλλει την εκδίκαση της υπόθεσης και διατυπώνει στην απόφασή του τα προδικαστικά ερωτήματα. Η απόφαση αυτή δεν είναι οριστική και, κατά συνέπεια, υπόκειται μόνο σε ανάκληση⁵⁷ από τον ίδιο τον δικαστή. Ένδικα μέσα

⁵⁴ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 104/77, Oehlschläger, απόφ. 16.03.78, Συλλ. 1978, σ. 791, υπόθ. C-343/90, Lourenço Dias, απόφ. 16.07.92, Συλλ. 1992, σ. I-4673 και υπόθ. C-320/88, Shipping and Forwarding Enterprise Safe BV, απόφ. 08.02.90, Συλλ. 1990, σ. I-285.

⁵⁵ Όπως προαναφέρθηκε, ενδείκνυται ο εθνικός δικαστής να συντάξει την απόφασή του, γνωρίζοντας ότι θα αναγνωρισθεί και θα αξιοποιηθεί από δικαστές που κατά κανόνα αγνοούν το νομικό πλαίσιο της συγκεκριμένης διαφοράς και να συμπεριλάβει έτσι όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για την πλήρη κατανόησή της.

⁵⁶ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. Pheinmühlen, απόφ. του 1974.

⁵⁷ βλ. Κακούρης Κ.Ν., «Οπτικές Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, Γενικής Θεωρίας Δικαίου, Μετα-νομικές», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998 σελ 79.

εναντίον της δεν είναι δυνατόν να ασκηθούν⁵⁸.

Η απόφαση περί υποβολής του προδικαστικού ερωτήματος δε βαρύνει τον επιμελέστερο διάδικο, αλλά τη γραμματεία του δικαστηρίου, που υποβάλλει το ερώτημα. Η απόφαση της προδικαστικής παραπομπής και όλα τα άλλα αναγκαία στοιχεία αποστέλλονται με συστημένη επιστολή προς τον Γραμματέα του ΔΕΚ στο Λουξεμβούργο. Σε όλα τα στάδια της διαδικασίας και μέχρι να εκδοθεί η απόφαση του ΔΕΚ, διατηρείται επαφή κοινοτικού και εθνικού δικαστηρίου, στο οποίο διαβιβάζονται οι παρατηρήσεις των πλευρών, οι προτάσεις των ΓΕ, η έκθεση του ακροατηρίου και η τελική απόφαση. Εύλογο είναι ότι, όταν υποβάλλεται προδικαστικό ερώτημα, δεν γίνεται και μεταβίβαση της υπόθεσης στο κοινοτικό Δικαστήριο, αλλά χρεωμένο με την υπόθεση παραμένει το εθνικό δικαστήριο, ενώπιον του οποίου η δίκη παραμένει εκκρεμής⁵⁹.

1.2.5. Η θέση των διαδίκων

Στο εθνικό δικαστήριο ανήκει αποκλειστικά η απόφαση για την παραπομπή ερωτήματος στο ΔΕΚ, το οποίο και διατυπώνει το σχετικό ερώτημα⁶⁰. Στην εθνική διαδικασία οι διάδικοι μπορούν να υποβάλλουν αίτημα για παραπομπή ερωτήματος στο Δικαστήριο. Το σχετικό αίτημα, όμως, δε δεσμεύει το εθνικό δικαστήριο και ανεξάρτητα από αυτό, το

⁵⁸ βλ. ΑΠ 849/1988, ΕλλΔνη 1989. 1320, ΕφΑθ 8777/1985, ΕλλΔνη 1986. 327.

⁵⁹ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. Zabala, απόφ. του 1995 και Court of Justice, “Information note on references from national courts for a preliminary ruling”, Official Journal of the European Union, C 143/1, 11.6.2005, p.p. 4.

⁶⁰ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. Simmenthal, απόφ. του 1978.

εθνικό δικαστήριο μπορεί πάντοτε να παραπέμψει στο ΔΕΚ προδικαστικό ερώτημα αυτεπάγγελα ⁶¹.

Επίσης, το εθνικό δικαστήριο, όπως προαναφέρθηκε, έχει τη δυνατότητα να προσδιορίσει σε ποιο στάδιο ⁶² της εθνικής διαδικασίας θα αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία για να παραπέμψει το ερώτημα στο ΔΕΚ. Ωστόσο, είναι επιθυμητό η απόφαση για έγερση προδικαστικού ερωτήματος να παρθεί όταν το εθνικό δικαστήριο θα έχει φτάσει σε τέτοιο στάδιο που θα είναι σε θέση να διευκρινίσει το λειτουργικό και νομικό περιεχόμενο του ερωτήματος, ώστε το ΔΕΚ να έχει στη διάθεσή του όλες τις απαραίτητες πληροφορίες προκειμένου να ελέγξει, όπου είναι απαραίτητο, ότι η κοινοτική νομοθεσία εφαρμόστηκε σωστά κατά την κύρια διαδικασία. Δεδομένου ότι οι δύο έννομες τάξεις είναι αυτοτελείς έννομες τάξεις, κατά το ΔΕΚ, το άρθ. 234 ΣυνθΕΚ δεν αποκλείει και δεν απαγορεύει εθνικά ένδικα μέσα εναντίον αποφάσεων παραπομπής ⁶³.

1.2.6. Παράβαση της υποχρέωσης παραπομπής

Στην περίπτωση που το εθνικό δικαστήριο δεν παραπέμψει στο ΔΕΚ, ενώ έχει υποχρέωση να το πράξει, δύο είναι οι ενδεχόμενες κυρώσεις που βαρύνουν (όχι φυσικά το δικαιοδοτικό όργανο, αλλά) το

⁶¹ βλ. Κακούρης Κ.Ν., «Οπτικές Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, Γενικής Θεωρίας Δικαίου, Μετα-νομικές», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998 σελ 79 και Court of Justice, “Information note on references from national courts for a preliminary ruling”, Official Journal of the European Union, C 143/1, 11.6.2005, p.p. 2.

⁶² βλ. Court of Justice, “Information note on references from national courts for a preliminary ruling”, Official Journal of the European Union, C 143/1, 11.6.2005, p.p. 3.

⁶³ Παπαγιάννης Δον., «Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σελ. 353.

κράτος μέλος⁶⁴. Κατ' αρχάς υπάρχει παράβαση του άρθ. 234, με άλλες λέξεις παράβαση της Συνθήκης, οπότε μπορεί να ασκηθεί κατά του (υπεύθυνου) κράτους μέλους η προσφυγή του άρθ. 226 ΣυνθΕΚ. Η πραγματικότητα, όμως, είναι ότι η Επιτροπή αποφεύγει να στραφεί εναντίον των κρατών μελών, όταν διαπιστώνεται παράβαση του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ. Όμως, το γεγονός αυτό δεν αποκλείει ούτε μειώνει την ευθύνη των κρατών μελών κατά το άρθ. 226 ΣυνθΕΚ. Ακόμη ο ζημιούμενος ιδιώτης μπορεί να διεκδικήσει από το κράτος μέλος αποζημίωση, αφού η υποχρέωση αποζημίωσης καλύπτει όλες τις παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου που καταλογίζονται σε ένα κράτος μέλος και εδώ το εθνικό δικαστήριο παραβιάζει το άρθ. 234.

Η ευθύνη προς αποζημίωση παρουσιάζει ειδικό ενδιαφέρον, διότι στο εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών παρατηρείται μία προνομιακή μεταχείριση των δικαστηρίων, όταν τίθεται ζήτημα αστικής ευθύνης του κράτους για «παράνομες δικαστικές αποφάσεις». Στο επίπεδο του κοινοτικού δικαίου παρόμοια προνομιακή μεταχείριση δεν είναι νοητή, οπότε η αθέτηση της υποχρέωσης προς παραπομπή δημιουργεί τις προϋποθέσεις μίας ιδιότυπης αστικής ευθύνης για παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου από την δικαστική εξουσία⁶⁵.

1.3. Αντικείμενο της προδικαστικής παραπομπής

⁶⁴ βλ. Σκουρής Β., «Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα», Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 1406.

⁶⁵ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. C-224/01, απόφ. Kobler, στην οποία ο Γενικός Εισαγγελέας Ph. Leger δημοσίευσε τις προτάσεις του την 08.04.2003.

Κατά την πρώτη παρ. του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ, το ΔΕΚ αποφαινεται με προδικαστικές αποφάσεις επί (α) της ερμηνείας της παρούσας Συνθήκης, (β) του κύρους και της ερμηνείας των πράξεων των κοινοτικών οργάνων και (γ) της ερμηνείας των καταστατικών των οργανισμών που ιδρύθηκαν με πράξη του Συμβουλίου και εφόσον το προβλέπουν τα εν λόγω καταστατικά.

Κατά συνέπεια, το εθνικό δικαστήριο μπορεί να παραπέμψει στο ΔΕΚ ερώτημα που έχει ως αντικείμενο μόνο τα συγκεκριμένα θέματα που αναφέρονται στην πρώτη παράγραφο του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ. Πρώτον, όταν ο εθνικός δικαστής αντιμετωπίζει προβλήματα σχετικά με την ερμηνεία του πρωτογενούς ή του δευτερογενούς κοινοτικού δικαίου. Δεύτερον, εάν ο εθνικός δικαστής έχει αμφιβολίες σχετικά με το κύρος πράξεων των οργάνων της Κοινότητας ή της ΕΚΤ. Πολύ περιορισμένης σημασίας είναι ο τρίτος λόγος, ο οποίος προβλέπει υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων σχετικών με την ερμηνεία καταστατικών οργανισμών που ιδρύθηκαν με πράξη του Συμβουλίου.

1.3.1. Η ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου

Όπως γίνεται φανερό από την πρώτη παράγραφο του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ στο ΔΕΚ μεταφέρεται το καθήκον εξειδίκευσης των εννοιών της Συνθήκης, δηλαδή του συνόλου του πρωτογενούς δικαίου. Το σύνολο του πρωτογενούς δικαίου περιλαμβάνει τα παραστήματα, τα πρωτόκολλα, τις διαδοχικές Συνθήκες που τροποποίησαν την αρχική ή τις Συνθήκες Προσχώρησης νέων κρατών μελών, τις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου, στις οποίες προσφεύγει το ΔΕΚ, καθώς και τα θεμελιώδη δικαιώματα, κατά το μέτρο που προστατεύονται ως γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου.

Ως πράξεις των κοινοτικών οργάνων νοούνται καταρχήν εκείνες που αναφέρονται στο άρθ. 249 ΣυνθΕΚ⁶⁶, δηλαδή οι κανονισμοί, οι οδηγίες και οι αποφάσεις, χωρίς όμως να αποκλείεται και η υποβολή ερωτημάτων σχετικά με την ερμηνεία εκείνων που δεν έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα, δηλαδή των συστάσεων και γνώμων. Περαιτέρω το ΔΕΚ⁶⁷ έχει δεχθεί ότι εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της εξεταζόμενης διάταξης και πράξεις οργάνων της Κοινότητας που δε μνημονεύονται στο άρθ. 249 ΣυνθΕΚ και οι οποίες, βέβαια, δεν έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα, όπως τα ψηφίσματα του Συμβουλίου⁶⁸.

Οι διεθνείς συνθήκες που συνάπτει η Κοινότητα με τρίτα κράτη ή διεθνείς οργανισμούς και αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της κοινοτικής έννομης τάξης, μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο προδικαστικού ερωτήματος, έστω κι αν δεν αποτελούν πράξη αποκλειστικά των κοινοτικών οργάνων, στο βαθμό που η σύναψή τους προϋποθέτει και τη συμμετοχή ενός τουλάχιστον τρίτου συμβαλλομένου, υπό την έννοια ότι

⁶⁶ Άρθρο 249 ΣυνθΕΚ: «Προς εκπλήρωση των καθηκόντων τους και σύμφωνα με την παρούσα συνθήκη, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο από κοινού με το Συμβούλιο, το Συμβούλιο ή η Επιτροπή εκδίδουν κανονισμούς και οδηγίες, λαμβάνουν αποφάσεις και διατυπώνουν συστάσεις ή γνώμες. Ο κανονισμός έχει γενική ισχύ. Είναι δεσμευτικός ως προς όλα τα μέρη του και ισχύει άμεσα σε κάθε κράτος μέλος. Η οδηγία δεσμεύει κάθε κράτος μέλος στο οποίο απευθύνεται, όσον αφορά το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αλλά αφήνει την επιλογή του τύπου και των μέσων στην αρμοδιότητα των εθνικών αρχών. Η απόφαση είναι δεσμευτική ως προς όλα τα μέρη της για τους αποδέκτες που ορίζει. Οι συστάσεις και οι γνώμες δεν δεσμεύουν».

⁶⁷ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 9/73, απόφ. Schlüter, 24.10.73, Συλλ. 1073, σ. 11350.

⁶⁸ βλ. Γκουλούσης, Κρεμλής, Παπαγιαννίδης, Παππάς, Φραγκάκης, Χριστογιαννόπουλος, «Ερμηνεία κατ' άρθρο της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», τόμος IV, Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (άρθρα 189-314), εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σελ. 138-140.

και αυτές είναι επιδεκτικές ερμηνείας⁶⁹. Όσον αφορά στις λεγόμενες «μικτές συμβάσεις», στις οποίες συμβαλλόμενα μέρη είναι τόσο η Κοινότητα, όσο και τα κράτη μέλη, εμφανίζεται μια δυσκολία, διότι το αντικείμενό τους εμπίπτει στην αρμοδιότητα τόσο της Κοινότητας όσο και των κρατών μελών. Όπως αναφέρει και ο Βασίλειος Σκουρής⁷⁰ «Η νομολογία του ΔΕΚ⁷¹, χωρίς να έχει παγιωθεί στο σημείο αυτό, αφήνει να εννοηθεί ότι η δικαιοδοσία του σύμφωνα με το άρθρ. 234 ΣυνθΕΚ εκτείνεται στο τμήμα εκείνο της σύμβασης για το οποίο η αρμοδιότητα ανήκει στην Κοινότητα». Αντιθέτως, εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής της εξεταζόμενης διάταξης οι διμερείς συμφωνίες μεταξύ κρατών μελών, έστω και αν αφορούν θέματα κοινοτικής αρμοδιότητας⁷².

Αντικείμενο ερμηνείας μπορούν να είναι μόνο κανόνες του κοινοτικού και όχι του εθνικού δικαίου. Ούτε οι εθνικές διατάξεις μεταφοράς των οδηγιών επιτρέπεται να ερμηνευθούν μέσω της διαδικασίας της προδικαστικής παραπομπής, όπως επίσης το ΔΕΚ δεν έχει δικαιοδοσία να κρίνει στο πλαίσιο του άρθρ. 234 ΣυνθΕΚ την κοινοτική νομιμότητα εθνικών κανόνων δικαίου.

Όπως είδαμε, η ερμηνεία του συνόλου του κοινοτικού δικαίου περιλαμβάνει ακόμη και την ερμηνεία μη δεσμευτικών πράξεων των

⁶⁹ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. C-53/96, Hermès, απόφ. 16.09.98. Συλλ. 1998, σ. I- 3603 καθώς και Παπαγιάννης Δονάτος, «Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σελ. 350.

⁷⁰ βλ. Σκουρής Β., «Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα», Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 1396.

⁷¹ ΔΕΚ, υπόθ. 12/86, απόφ. Demirel κ.ά., Συλλ. 1897, σ. 3719, σκ.9 και 12, ΔΕΚ, υπόθ. C-13/00, απόφ. Επιτροπή/ Ιρλανδία, Συλλ. 2002, σ. I-2943, σκ. 20.

⁷² Όπως π.χ. συμφωνίες συναπτόμενες με βάση το άρθρο 293 ΣυνθΕΚ (βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 130/73, Vandeweghe, απόφ. 27.11. 73, Συλλ. 1973, σ. 1329 και ΔΕΚ, υπόθ. C-313/98, Claasen, απόφ. 11.02.99, Συλλ. 1999, σ. 8).

κοινοτικών οργάνων, καθώς και διεθνών συνθηκών, που συνάπτονται από την Κοινότητα⁷³. Η ανάγκη ερμηνείας οποιασδήποτε διάταξης προϋποθέτει, βέβαια, ότι η επίμαχη διάταξη δεν είναι απόλυτα σαφής. Εάν η διάταξη είναι σαφής, δεν χρειάζεται οποιαδήποτε ερμηνεία. Κατάχρηση της αρχής αυτής έγινε, εντούτοις, από αρκετά εθνικά δικαστήρια, κυρίως γαλλικά (θεωρία της «acte claire») και γερμανικά, με αποτέλεσμα να μην υποβάλλονται προδικαστικά ερωτήματα, ακόμη και σε υποθέσεις εξαιρετικά αμφισβητούμενες⁷⁴.

Τα γαλλικά δικαστήρια και ιδίως το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας, για να αποφύγουν την παραπομπή ερωτημάτων στο ΔΕΚ, η απάντηση των οποίων μπορούσε να είχε δυσάρεστες συνέπειες για την αυτοτέλεια των εθνικών δικαστηρίων, δέχονταν καθ' υπερβολή, ότι οι κοινοτικές διατάξεις ήταν αρκούντως σαφείς και δεν είχαν ανάγκη ερμηνείας από το ΔΕΚ⁷⁵. Είναι περίπου αυτονόητο και αυταπόδεικτο, το πόσο επικίνδυνη για τη ομοιόμορφη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου είναι αυτή η άποψη και στάση.

Για να αποφευχθεί αυτός ο κίνδυνος, το ΔΕΚ έθεσε **τρία κριτήρια ελέγχου** ως προς το ερώτημα εάν πρέπει να γίνει παραπομπή στο Δικαστήριο ή όχι. Κατά το ΔΕΚ, το εθνικό δικαστήριο μπορεί να μη παραπέμψει στις εξής περιπτώσεις:

- Όταν η αμφισβητούμενη κοινοτική διάταξη δεν είναι σημαντική ούτε αναγκαία για τη λήψη της απόφασης του εθνικού δικαστηρίου.
- Όταν υπάρχει σαφής νομολογία του ΔΕΚ ως προς το

⁷³ βλ. ΔΕΚ, 1983, *Petroliфера Italiana*.

⁷⁴ βλ. υπόθ. *Gohn-Bendit*.

⁷⁵ βλ. Παπαγιάννης Δον., «Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σελ. 351-352.

συγκεκριμένο νομικό ερώτημα που απασχολεί το εθνικό δικαστήριο.

- Όταν η ορθή εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου είναι τόσο προφανής, ώστε δεν αφήνει κανενός είδους περιθώρια για μια λογική αμφιβολία, λαμβανομένου υπόψη, ότι οι διατάξεις του κοινοτικού δικαίου έχουν διατυπωθεί σε πολλές γλώσσες, ότι έχει διαμορφωθεί ειδική ορολογία για το κοινοτικό δίκαιο, η ερμηνεία του οποίου επιβάλλει μια συνολική εκτίμηση των διατάξεών του, ιδίως υπό το φως του επιδιωκόμενου σκοπού και του σταδίου στο οποίο ευρίσκεται η ενοποιητική διαδικασία⁷⁶.*

1.3.2. Ο έλεγχος του κύρους του δευτερογενούς κοινοτικού δικαίου

Είναι πολλές φορές δύσκολο να γίνει σαφής διάκριση μεταξύ

⁷⁶ “Το «σαφές» μιας κοινοτικής διάταξης κρύβει μερικές φορές ενδιαφέρουσες εκπλήξεις. Έτσι, για παράδειγμα, στο ερώτημα εάν η οικονομική δραστηριότητα του άρθ. 39 ΣυνθΕΚ περιλαμβάνει και τη δραστηριότητα της άσκησης πορνείας, η αρνητική θέση του γερμανικού Ομοσπονδιακού Διοικητικού Δικαστηρίου ήταν περίπου αυτονόητη. Για το λόγο αυτό δεν παρέπεμψε σχετικό ερώτημα στο ΔΕΚ με το επιχείρημα, ότι η κοινοτική διάταξη ήταν ακριβώς σαφής και δεν επέτρεπε καμιά λογική αμφιβολία, ως προς το εάν η εν λόγω δραστηριότητα ενέπιπτε στην έννοια της οικονομικής δραστηριότητας. Η αρνητική απάντηση ήταν για το γερμανικό δικαστήριο ανεπιφύλακτα δεδομένη.

Λίγο καιρό αργότερα, το ΔΕΚ, ύστερα από προδικαστικό ερώτημα βελγικού δικαστηρίου, απαντούσε ότι στην έννοια της ελεύθερης κυκλοφορίας του άρθ. 39 ΣυνθΕΚ, περιλαμβάνονται και οι πόρνες ως ασκούσες οικονομική δραστηριότητα και το κράτος μέλος (εδώ το Βέλγιο) δεν μπορούσε να αρνηθεί την είσοδο στο κράτος αυτών των ατόμων για λόγους δημόσιας τάξης (*ordre public*), όταν το ίδιο κράτος επιτρέπει μια τέτοια δραστηριότητα στους δικούς του υπηκόους.” βλ. Παπαγιάννης Δον., «Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σελ. 352.

προβλημάτων ερμηνείας και ερωτημάτων σχετικών με το κύρος των κανόνων του κοινοτικού δικαίου. Το ίδιο το ΔΕΚ αποφαίνεται συχνά ερμηνεύοντας μια διάταξη, για το κύρος της οποίας έχει ερωτηθεί. Αντίθετα, συμβαίνει, επίσης, να κρίνει το κύρος μιας διάταξης, και να την θεωρεί τελικά ανίσχυρη, ενώ το ερώτημα αφορούσε απλώς την ερμηνεία της.

Με το εδ. 1 β) ελέγχεται μέσω της προδικαστικής παραπομπής το κύρος όλων ανεξαρτήτως των πράξεων των κοινοτικών οργάνων. Με τον τρόπο αυτό τα φυσικά και νομικά πρόσωπα αποκτούν τη δυνατότητα να ζητήσουν και να επιτύχουν εμμέσως τον έλεγχο νομιμότητας όλων εκείνων των κανονιστικών πράξεων και ατομικών αποφάσεων, τις οποίες αδυνατούν να προσβάλουν με προσφυγή ακυρώσεως⁷⁷, επειδή δεν τους αφορούν άμεσα και ατομικά⁷⁸.

Ο έλεγχος του κύρους διατάξεων του κοινοτικού δικαίου αφορά,

⁷⁷ Η συμπληρωματική λειτουργία του άρθ. 234 εδ. 1 β) ΣυνθΕΚ ως μέσου έννομης προστασίας των φυσικών και νομικών προσώπων αποτυπώνεται και στη σχέση που μπορεί να υπάρξει μεταξύ ενός προδικαστικού ερωτήματος και της συνδρομής των προϋποθέσεων του άρθ. 230 εδ. 4 ΣυνθΕΚ για την άμεση προσβολή της επίμαχης πράξης με προσφυγή ακυρώσεως. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΚ, ο εθνικός δικαστής δεσμεύεται και δικαιούται να θέσει ζήτημα κύρους και να υποβάλλει ερώτημα, όταν αντιμετωπίζει πράξη κοινοτικού οργάνου, την οποία ο διάδικος στην εθνική δίκη μπορούσε να προσβάλλει ευθέως με προσφυγή ακυρώσεως κατά το άρθ. 230 ΣυνθΕΚ ενώπιον του κοινοτικού δικαστή, αλλά δεν το έπραξε (βλ. ΔΕΚ, υπόθ. C-188/92, Textilwerke Deggendorf, απόφ. I-833, Συλλ. 1994, σ. 26, υπόθ. C-390/98, H.J. Banks κ.ά., απόφ. I- 6117, Συλλ. 2001, σ. 111 και υπόθ. C-239/99, Nachi Europe, απόφ. I-1197, Συλλ. 2001). Στην περίπτωση αυτή η πράξη καθίσταται δεσμευτική για τον ιδιώτη και αφού έχει παρέλθει η προθεσμία του άρθ. 230 εδ. 5 ΣυνθΕΚ, δεν υπάρχει πλέον δυνατότητα παρεπίπτοντος ελέγχου του κύρους της. Εφόσον, λοιπόν, πληρούνται οι όροι του άρθ. 230 εδ. 4 ΣυνθΕΚ, η ενδεδειγμένη οδός για το συγκεκριμένο ιδιώτη είναι η προσφυγή ακυρώσεως, οπότε αποκλείεται ο έλεγχος του κύρους της ίδιας πράξης βάσει του άρθ. 234 εδ. 1 β), αν ο ιδιώτης διεκδικήσει αργότερα έννομη προστασία ενώπιον του εθνικού δικαστή.

⁷⁸ Σκουρής Β., «Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα», Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 1398.

βέβαια, μόνο το δευτερογενές κοινοτικό δίκαιο. Διαφορετικά, το ΔΕΚ θα έπρεπε να αποφαινεται για το κύρος μιας διεθνούς συνθήκης, της ΣυνθΕΚ, βάσει της οποίας απέκτησε και το ίδιο την υπόστασή του. Κατά κανόνα ελέγχεται ως προς το κύρος του το σύνολο των υπόλοιπων διατάξεων του κοινοτικού δικαίου, ακόμη και διατάξεις που δεν αναπτύσσουν άμεση ισχύ, ή και πράξεις του ΕυρΚοινβ κ.ο.κ.

Προβλήματα θα μπορούσε, αντίθετα, να προκαλέσει ο έλεγχος του κύρους διεθνών συμφωνιών που συνάπτει η Κοινότητα ή μικτών συμφωνιών, που υπογράφονται από κοινού από την Κοινότητα και τα κράτη μέλη, αν η έρευνα του ΔΕΚ καταλήξει σε αρνητικό για το κύρος αποτέλεσμα. Αν και τέτοια ενδεχόμενα είναι μάλλον σπάνια, δε θα πρέπει, τελικά, να αποκλεισθεί και το κύρος των διεθνών αυτών συμφωνιών από το αντικείμενο της προδικαστικής παραπομπής. Ο έλεγχος του κύρους των πράξεων του δευτερογενούς δικαίου πραγματοποιείται βάσει των κανόνων που ισχύουν για το άρθ. 230 παρ. 1 ΣυνθΕΚ. Πρόκειται, δηλαδή, για έλεγχο νομιμότητας του κοινοτικού δικαίου με κριτήριο κανόνες του πρωτογενούς ή ιεραρχικά ανώτερου δευτερογενούς κοινοτικού δικαίου. Δεν αποκλείεται επίσης η κρίση για την ισχύ των επίδικων διατάξεων να γίνει βάσει των γενικών αρχών του δικαίου ή διεθνών συνθηκών, που δεσμεύουν την Κοινότητα.

Η κύρια διαφορά της διαδικασίας του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ από την προσφυγή ακύρωσης εντοπίζεται στις συνέπειες του ελέγχου. Η έρευνα για τη νομιμότητα του κοινοτικού δικαίου στο πλαίσιο της προδικαστικής παραπομπής δεν οδηγεί ποτέ σε ακύρωση του μέτρου. Αν η κρίση αποβεί σε βάρος της διάταξης, το ΔΕΚ διαπιστώνει το ανίσχυρό της, το δε αρμόδιο κοινοτικό όργανο φροντίζει εγκαίρως για την αντικατάστασή της. Μέχρι τότε, η επίμαχη διάταξη αναπτύσσει κανονικά τις ενέργειές της.

Όπως αναφέρει και ο καθηγητής Δ. Παπαγιάννης⁷⁹, «αντικείμενο του προδικαστικής παραπομπής δεν μπορεί να αποτελέσει το ερώτημα εάν το εθνικό δίκαιο συμφωνεί με το κοινοτικό, ούτε βεβαίως η ερμηνεία και εφαρμογή του εθνικού δικαίου. Το προδικαστικό ερώτημα πρέπει να αναφέρεται (αφηρημένα) σε ερμηνευτικά προβλήματα του κοινοτικού δικαίου και να είναι έτσι διατυπωμένο, ώστε να επιτρέπει στο Δικαστήριο να προβεί στην αιτηθείσα ερμηνεία. Στη μέχρι σήμερα πρακτική πάντως το Δικαστήριο είναι πολύ ανεκτικό σε διάφορα ασαφή ερωτήματα των εθνικών δικαστηρίων και δεν τα απορρίπτει ως απαράδεκτα, αλλά προσπαθεί να συναγάγει από το ερώτημα τα σημεία εκείνα που παρουσιάζουν ερμηνευτικό ενδιαφέρον από κοινοτική σκοπιά.

Αντικείμενο, τέλος, προδικαστικής παραπομπής δεν μπορούν να αποτελέσουν υποθετικά ερωτήματα⁸⁰, ενώ τα διάδικα μέρη στην εθνική διαδικασία δεν μπορούν να δημιουργούν εικονικές αντιδικίες για να προκαλέσουν την απάντηση του Δικαστηρίου σε γενικά νομικά ερωτήματα».

⁷⁹ βλ. Παπαγιάννης Δον., «Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σελ. 350.

⁸⁰ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 98/85, απόφ. Bertini, 12.06.1986, Συλλ. 1986, σ. 1885

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΔΕΚ

Η διαδικασία του προδικαστικού ερωτήματος ενώπιον του ΔΕΚ ρυθμίζεται από τα άρθρα 103 έως 104^A του Κανονισμού Διαδικασίας του και από το άρθρο 20 του Οργανισμού του και αρχίζει με την υποβολή του ερωτήματος από το εθνικό δικαστήριο, η οποία δεν υπόκειται σε ιδιαίτερους τύπους⁸¹. Συνήθως, η υποβολή αυτή γίνεται με την αποστολή στο ΔΕΚ της αποφάσεως του εθνικού δικαστηρίου, η οποία αναστέλλει την ενώπιόν του διαδικασία και διατυπώνει το ερώτημα⁸². Το ΔΕΚ, όμως, έχει δεχθεί ότι εγκύτως υποβάλλεται το ερώτημα και με επιστολή του Προέδρου του εθνικού δικαστηρίου⁸³. Το ΔΕΚ συνηθίζει να ζητά από το εθνικό δικαστήριο την υποβολή της εκκρεμούσης ενώπιόν του δικογραφίας⁸⁴.

Η ενεργή συμμετοχή των εκπροσώπων των διαδίκων στη δίκη περατώνεται με την επ' ακροατηρίου συζήτηση, χωρίς να αποκλείεται το ενδεχόμενο επαναλήψεως της διαδικασίας για εξαιρετικούς λόγους⁸⁵.

⁸¹ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 13/61, απόφ. De Geus/Bosch, 06.04.62, Συλλ. 1962, σ. 89.

⁸² βλ. άρθ. 20 Οργ. ΔΕΚ.

⁸³ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 75/63, απόφ. Unger, 19.03.64, Συλλ. 1964, σ. 347.

⁸⁴ βλ. Γκουλούσης, Κρεμλής, Παπαγιαννίδης, Παππάς, Φραγκάκης, Χριστογιαννόπουλος, «Ερμηνεία κατ' άρθρο της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», τόμος IV, Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (άρθρα 189-314), εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σελ. 144.

⁸⁵ βλ. Δρόσος Ζ. Γιάννης, Παππά Κ. Νάγια, «Νομολογία Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 2005», Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σελ. 24.

2.1. Γραπτή και προφορική διαδικασία ενώπιον του ΔΕΚ

2.1.1. Γραπτή διαδικασία

Η διαδικασία διεξάγεται στην γραπτή της φάση σύμφωνα με το άρθρ. 20 εδ. 2 και 3 Οργ. ΔΕΚ. Η παραπεμπτική απόφαση του εθνικού δικαστηρίου κοινοποιείται⁸⁶ από την Γραμματεία του ΔΕΚ στους διαδίκους της κύριας δίκη, στα κράτη μέλη, στην Επιτροπή και αν συντρέχει λόγος και σε άλλα κοινοτικά όργανα⁸⁷ (π.χ. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και/ή Συμβούλιο, όταν το προδικαστικό ερώτημα αφορά την ερμηνεία ή το κύρος δικής τους πράξης), για να καταθέσουν, εφόσον το επιθυμούν, εντός δίμηνης προθεσμίας⁸⁸ από την κοινοποίηση σε αυτούς της αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής απόφασης,

⁸⁶ Στη διαδικασία ενώπιον του ΔΕΚ δεν υπάρχουν διάδικοι με τη συνήθη έννοια του όρου. Η προδικαστική απόφαση του εθνικού δικαστηρίου κοινοποιείται σε όλα τα κράτη μέλη και στην Επιτροπή ή το Συμβούλιο, αν πρόκειται να κριθεί πράξη της ή πράξη του και βεβαίως στους διαδίκους της κύριας δίκης. Όλοι αυτοί, δηλαδή κάθε κράτος μέλος, έχουν δικαίωμα να καταθέσουν τις παρατηρήσεις τους. Αυτό είναι ένδειξη ότι η διαδικασία του άρθρ. 234 ΣυνθΕΚ είναι δημόσιας τάξης, κοινοτικής δημόσιας τάξης και συμφέροντος. Ο σκοπός, δηλαδή, του συγκεκριμένου άρθρου εμποτίζει και τη διαδικασία ακόμη. «Παρατηρήσεις» εκ μέρους τρίτων είναι απαράδεκτες (βλ. Κακούρης Κ.Ν., «Οπτικές Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, Γενικής Θεωρίας Δικαίου, Μετα-νομικές», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, σελ. 79-80.

⁸⁷ βλ. Τζίκα-Χατζοπούλου Αλίκη, «Η προδικαστική παραπομπή ενώπιον του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων», διατριβή υποβληθείσα στη Νομική Σχολή του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1978, σελ. 123.

⁸⁸ Η προθεσμία αυτή ουδέποτε παρατείνεται (άρθρ. 20 εδ. Β' του Οργ. ΔΕΚ).

υπομνήματα με τις γραπτές παρατηρήσεις τους για την υπόθεση⁸⁹.

Οι διάδικοι της κύριας δίκης εκπροσωπούνται στη διαδικασία κατ' απόκλιση από τη διάταξη 17 Οργ. ΔΕΚ, που επιβάλλει την παράσταση δικηγόρου, σύμφωνα με τους δικονομικούς κανόνες που εφαρμόζονται ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου το οποίο έχει υποβάλει την αίτηση (άρθ. 104 παρ. 2 ΚανΔ ΔΕΚ). Επομένως, εάν στη συγκεκριμένη διαδικασία ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, ο συγκεκριμένος διάδικος μπορεί να παραστεί αυτοπροσώπως (π.χ. στη διαδικασία ασφαλιστικών μέτρων κατ' άρθ. 94 παρ.2 ΚπολΔ), το ΔΕΚ θα δεχθεί ο διάδικος αυτός να παραστεί ενώπιόν του αυτοπροσώπως⁹⁰. Τρίτοι δε δικαιούνται να παρέμβουν στη διαδικασία.

Κατά το άρθ. 82^A ΚανΔ ΔΕΚ, η διαδικασία μπορεί να ανασταλεί στις περιπτώσεις του άρθ. 50 Οργ. ΔΕΚ, όπου το ΔΕΚ και το Πρωτοδικείο καλούνται να αποφανθούν ταυτόχρονα επί του ίδιου αντικειμένου, με την έκδοση αποφάσεως περί αναστολής εκ μέρους του ΔΕΚ, χωρίς κατ' ανάγκη ακρόαση των διαδίκων αλλά και σε κάθε άλλη περίπτωση, με απόφαση του Προέδρου. Η σχετική απόφαση εκδίδεται αφού ακουστούν ο γενικός εισαγγελέας. Κατά τη διάρκεια της αναστολής, ουδεμία δικονομική προθεσμία εκπνέει έναντι των διαδίκων.

2.1.2. Προφορική διαδικασία

⁸⁹ βλ. άρθ. 23 εδ. 1 και 2 Οργ. ΔΕΚ.

Κάθε διαδικαστικό έγγραφο πρέπει να κατατίθεται στη Γραμματεία του ΔΕΚ για την εγγραφή του στο Πρωτόκολλο του ΔΕΚ, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθ. 37 του ΚανΔ ΔΕΚ (βλ. Δρόσος Ζ. Γιάννης, Παππά Κ. Νάγια, «Νομολογία Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 2005», Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σελ. 27).

⁹⁰ βλ. Δρόσος Ζ. Γιάννης, Παππά Κ. Νάγια, «Νομολογία Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 2005», Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σελ. 25, 33.

Την γραπτή φάση ακολουθεί κατά κανόνα η προφορική διαδικασία που διεξάγεται κατά το άρθ. 28 του Οργανισμού και το άρθ. 56 ΚανΔ του ΔΕΚ. Κατ' εξαίρεση και σύμφωνα με τη διάταξη του άρθ. 104 παρ.4 ΚανΔ ΔΕΚ, η προφορική διαδικασία μπορεί να παραλειφθεί εάν κανένας από τους υποβάλλοντες έγγραφες παρατηρήσεις δεν επιθυμεί να διεξαχθεί προφορική διαδικασία.

Στην προφορική διαδικασία δικαιούνται να μετάσχουν όσοι είχαν τη δυνατότητα να υποβάλλουν έγγραφες παρατηρήσεις, ανεξαρτήτως εάν υπέβαλαν ή όχι.

Η γραπτή διαδικασία σκοπό έχει να δοθούν απαντήσεις στις ερωτήσεις του ΔΕΚ, να υπομνησθούν, αν χρειάζεται, πολύ συνοπτικά, οι υποστηριζόμενες απόψεις, με έμφαση στους κύριους ισχυρισμούς/λόγους που έχουν αναπτυχθεί εγγράφως, να προβληθούν, ενδεχομένως, νέα επιχειρήματα αντλούμενα από πρόσφατα περιστατικά που μεσολάβησαν μετά την περάτωση της έγγραφης διαδικασίας και δεν κατέστη δυνατό για το λόγο αυτό να εκτεθούν στα γραπτά υπομνήματα και τέλος, να διευκρινιστούν και να αναλυθούν τα πλέον περίπλοκα και δυσνόητα σημεία, καθώς και να επισημανθούν τα πλέον σημαντικά από αυτά. Εξυπακούεται, πάντως, ότι η προφορική διαδικασία επέχει θέση συμπληρώματος της έγγραφης διαδικασίας, ώστε να αποκλείεται η επανάληψη όσων έχουν εκτεθεί ήδη εγγράφως⁹¹.

Το άρθ. 104^A ΚανΔ ΔΕΚ, ανοίγει το δρόμο για την κατ' εξαίρεση εφαρμογή επείγουσας διαδικασίας⁹², κατά παρέκκλιση των διατάξεων

⁹¹ βλ. Δρόσος Ζ. Γιάννης, Παππά Κ. Νάγια, «Νομολογία Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 2005», Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006, σελ. 38-39.

⁹² Η επείγουσα διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής εισήχθη και στον τομέα ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης και ξεκίνησε η εφαρμογή του το Μάρτιο του 2008 και μάλιστα η πρώτη σχετική υπόθεση που εκδικάστηκε πρόσφατα από το ΔΕΚ ήταν η υπόθ. Inga Rinau, απόφ. C-195/08 PPU, 11.07.08 [βλ. Official Journal of the European Union, "Council

του Κανονισμού, όταν το ζητεί –τεκμηριώνοντας το σχετικό αίτημα– το εθνικό δικαστήριο και το ορίζει ο Πρόεδρος του ΔΕΚ μετά από πρόταση του εισηγητή δικαστή και έκφραση γνώμης του Γενικού Εισαγγελέα. Αυτονόητο είναι ότι για να γίνουν δεκτά παρόμοια αιτήματα πρέπει να συντρέχουν εξαιρετικές προϋποθέσεις⁹³. Όταν πάλι το ΔΕΚ κρίνει (α) ότι το ερώτημα του εθνικού δικαστηρίου είναι όμοιο με ερώτημα, το οποίο ήδη έχει απαντηθεί, (β) ότι η απάντηση στα τεθέντα ερωτήματα προκύπτει σαφώς από την νομολογία ή (γ) ότι η απάντηση είναι σαφής και δεν αφήνει περιθώρια για εύλογη αμφιβολία, τότε μπορεί να απαντήσει, όχι όπως συνήθως με απόφαση, αλλά, με διάταξη κατά το άρθρ. 104 παρ. 3 ΚανΔ ΔΕΚ (δηλαδή χωρίς προφορική διαδικασία και χωρίς προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα), αφού ενημερώσει προηγουμένως για την πρόθεσή του το εθνικό δικαστήριο και τους υπόλοιπους παράγοντες της δίκης, προκειμένου να λάβουν θέση εφόσον το επιθυμούν⁹⁴.

Η διαδικασία, προφορική και έγγραφη, διεξάγεται στη γλώσσα του δικαστηρίου της παραπομπής, τα κράτη μέλη όμως κατά ρητή διάταξη του ΚανΔ ΔΕΚ (άρθρ. 22 παρ. 3) μπορούν να χρησιμοποιήσουν τη γλώσσα τους.

2.2. Συνέπειες - Δεσμευτικότητα της απόφασης του ΔΕΚ εντός και εκτός της κύριας δίκης

2.2.1. Συνέπειες για την κύρια δίκη

decision of 20 December 2007 amending the Protocol on the Statute of the Court of Justice (2008/79/EC, Euratom)”, Brussels, 29.1.2008].

⁹³ βλ. π.χ. ΔΕΚ, υπόθ. C-189/01, Jippes, Συλλ. 2001, σ. I-5689.

⁹⁴ βλ. διάταξη C-307/99, υπόθ. OGT Fruchthandels-gesellschaft, Συλλ. 2001, σ. I-3159.

Το κείμενο του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ δεν αποκαλύπτει τίποτε σχετικά με τις συνέπειες μιας απόφασης του ΔΕΚ μετά από προδικαστικό ερώτημα εθνικού δικαστηρίου. Η νομική δεσμευτικότητα της απόφασης του ΔΕΚ, όμως, προκύπτει από την ανάγκη της ενιαίας και ομοιόμορφης εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, που αποτελεί αξίωμα υπαρξιακής σημασίας για το κοινοτικό δίκαιο, αλλά και από τη συγκεκριμένη στόχευση του ίδιου του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ, που δεν είναι άλλη από τη διασφάλιση της ομοιόμορφης ερμηνείας και εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου⁹⁵.

Βέβαιο είναι ότι το ΔΕΚ δεν επιλύει τη διαφορά της κύριας δίκης. Η απάντησή του είναι **γνωμοδοτική**, καλύπτει δηλ. μόνο τα κριθέντα από το ίδιο νομικά ζητήματα της υπόθεσης, ενώ η υποβολή των πραγματικών περιστατικών και των άλλων στοιχείων της κύριας δίκης στο ΔΕΚ συντελεί απλώς στον ευχερέστερο εντοπισμό των προβλημάτων του κοινοτικού δικαίου. Έτσι, η απάντηση που θα δοθεί από το ΔΕΚ με την προδικαστική απόφαση, τοποθετείται από τον εθνικό δικαστή στη μείζονα πρόταση του δικανικού του συλλογισμού.

Οι περαιτέρω συνέπειες της απόφασης του ΔΕΚ θα μπορούσαν να περιγραφούν ως εξής: Η προδικαστική απόφαση του ΔΕΚ δεσμεύει καταρχήν μόνο στα πλαίσια της συγκεκριμένης υπόθεσης, με αφορμή την οποία εκδόθηκε. Η δεσμευτικότητα όμως αυτή είναι πλήρης. Η ερμηνεία που δίνεται από το Δικαστήριο είναι υποχρεωτική για το εθνικό δικαστήριο που υπέβαλε το προδικαστικό ερώτημα (αλλά και για τα λοιπά εθνικά δικαστήρια τα οποία θα επιληφθούν της ίδιας υπόθεσης). Ο εθνικός δικαστής οφείλει να τη λάβει υπόψη του κατά την κατάσταση της απόφασής του. Εάν δεν το πράξει, υπάρχει παράβαση κοινοτικού

⁹⁵ βλ. Παπαγιάννης Δονάτος, «Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σελ. 354.

δικαίου. Παράλειψη του ελληνικού δικαστηρίου, το οποίο υπέβαλε το προδικαστικό ερώτημα, να συμμορφωθεί προς τις κατευθύνσεις του ΔΕΚ, αποτελεί λόγο έφεσης, αλλά και λόγο αναίρεσης του άρθ. 559 αριθ. 1 ΚΠολΔ⁹⁶.

Η δεσμευτικότητα αυτή της προδικαστικής απόφασης του ΔΕΚ επεκτείνεται και στο δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας, εάν η ίδια υπόθεση μεταβεί στο δεύτερο βαθμό, αλλά και στην ακυρωτική διαδικασία ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου της χώρας, εάν χρειασθεί. Τα δικαστήρια του δεύτερου βαθμού ή τα ακυρωτικά, αλλά και το ίδιο το δικαστήριο που υπέβαλε το προδικαστικό ερώτημα, δεν εμποδίζονται, πάντως, να υποβάλλουν νέο ερώτημα για την ίδια υπόθεση. Αυτό συμβαίνει κυρίως προκειμένου να ζητήσουν περαιτέρω διευκρινίσεις, π.χ. σχετικά με την αιτιολογία ή τις συνέπειες μιας διαπίστωσης του ΔΕΚ ή για να προβάλουν, ενδεχομένως, νέα στοιχεία, άγνωστα κατά την υποβολή του πρώτου ερωτήματος, κ.ο.κ. Το μόνο που δεν μπορούν να πράξουν τα δικαστήρια της κύριας υπόθεσης, είναι να αδιαφορήσουν για την προδικαστική απόφαση του ΔΕΚ, να παραποιήσουν εσκεμμένα το νόημά της ή να την κρίνουν και να τη θεωρήσουν λανθασμένη, ακατάλληλη, ανεπαρκή κλπ.

2.2.2. Συνέπειες εκτός της κύριας δίκης

Οι αποφάσεις του ΔΕΚ έχουν, ωστόσο, και μια ευρύτερη, εκτός κύριας δίκης δεσμευτικότητα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ αποφάσεων που θεωρούν πράξη του κοινοτικού δικαίου

⁹⁶ Ειδικά για την αναίρεση, θα πρόκειται για εσφαλμένη εφαρμογή κανόνα του ουσιαστικού κοινοτικού δικαίου (π.χ. της διάταξης που ερμηνεύθηκε από το ΔΕΚ ή της διάταξης, το κύρος της οποίας εξετάστηκε από το ΔΕΚ), ο οποίος εφαρμόστηκε κατά τρόπο διαφορετικό από εκείνον που προδιαγράφει το ΔΕΚ, άρα λανθασμένα.

ανίσχυρη και αποφάσεων που ερμηνεύουν το κοινοτικό δίκαιο ή κρίνουν πράξη του νόμιμη⁹⁷.

Η πρώτη κατηγορία αποφάσεων αναπτύσσει, αναπόφευκτα, ισχύ *erga omnes*⁹⁸. Ακόμη και το ίδιο το ΔΕΚ, το οποίο δε δεσμεύεται κατά κανόνα από τις αποφάσεις του, θα ήταν εντελώς ασυνήθιστο να αποφασίσει μεταγενέστερα διαφορετικά, δηλαδή, υπέρ του κύρους της πράξης. Ως δεδομένη πρέπει να λάβουν την παρανομία της συγκεκριμένης αυτής διάταξης και τα κοινοτικά όργανα, οι εθνικές αρχές, ιδίως δε όλα τα εθνικά δικαστήρια. Τα τελευταία απαλλάσσονται, ασφαλώς, από την υποχρέωση να ρωτήσουν ξανά το ΔΕΚ σχετικά με το κύρος της συγκεκριμένης πράξης, δεν εμποδίζονται όμως να ζητήσουν περισσότερες διευκρινίσεις π.χ. σχετικά με την αιτιολογία, την έκταση ή τις συνέπειες του ανίσχυρου⁹⁹.

Χαλαρότερη φαίνεται η δεσμευτικότητα αποφάσεων, που ερμηνεύουν το κοινοτικό δίκαιο ή ελέγχουν τη νομιμότητα κοινοτικής πράξης, χωρίς να καταλήγουν σε άρνηση του κύρους της. Όταν το ΔΕΚ αποφαινεται επί ζητήματος ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου, η ερμηνεία που δίνεται ως απάντηση σε συγκεκριμένο προδικαστικό ερώτημα δε μπορεί να αποκτήσει δύναμη δεδουλευμένου. Ωστόσο, υπάρχει έμμεση δέσμευση, αφού το ΔΕΚ δέχεται¹⁰⁰ ότι όταν ένα εθνικό δικαστήριο προτίθεται να αποκλίνει από την ήδη δοθείσα ερμηνεία, δεν έχει την εξουσία να το πράξει, αλλά οφείλει να παραπέμψει το θέμα κατά το άρθ.

⁹⁷ βλ. Κακούρης Κ.Ν., «Οπτικές Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, Γενικής Θεωρίας Δικαίου, Μετα-νομικές», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, σελ. 80-81.

⁹⁸ δηλ. γενική δεσμευτικότητα [βλ. Πλιάκος Δ. Αστέρης, « Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης I Περί Θεσμών», αναθεωρημένη έκδοση Α.Α. Φατούρου – Α.Δ. Πλιάκου «Κεφάλαια Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου», εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 2006, σελ. 194-195].

⁹⁹ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. International Chemical Corporation, Συλλ. 1981.

¹⁰⁰ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 52/76, απόφ. Benedetti, 03.02.2977, Συλλ. 1977, σ.163.

234 ΣυνθΕΚ εκ νέου στο ΔΕΚ. Έτσι, και αυτές οι προδικαστικές αποφάσεις δεν επιτρέπεται να αμφισβητηθούν από τα εθνικά δικαστήρια, τα οποία μπορούν, ωστόσο, να υποβάλουν νέα προδικαστικά ερωτήματα, προβάλλοντας καινούργια στοιχεία, άλλες μομφές κατά της επίδικης πράξης κλπ¹⁰¹. Ως βασικός κανόνας ισχύει, πάντως, η αρχή ότι κανένα εθνικό δικαστήριο, ούτε καν τα ανώτατα, δεν μπορούν να αρνούνται τα ίδια τη νομιμότητα και το κύρος κανόνων του κοινοτικού δικαίου, αν δεν υποβάλουν προηγουμένως προδικαστικό ερώτημα.

2.3. Αναδρομική ισχύς της απόφασης του ΔΕΚ

Οι αποφάσεις του Δικαστηρίου, λόγω της φύσης τους, αναπτύσσουν κατά κανόνα αναδρομική ισχύ¹⁰², ανατρέχουν δηλαδή στον χρόνο της έκδοσης της κοινοτικής πράξης, εκτός και αν αυτό θα προκαλούσε σοβαρές οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες.

Οι αποφάσεις του ΔΕΚ που ερμηνεύουν διάταξη του κοινοτικού δικαίου εφαρμόζονται *ex tunc*, δηλαδή όχι μόνο στην έννομη σχέση που εκκρεμεί ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου της παραπομπής, αλλά και σε αυτές που θα προκύψουν μελλοντικά, όπως και στις λοιπές έννομες σχέσεις που έχουν γεννηθεί προ της εκδόσεως της απόφασης του ΔΕΚ.

Παρά ταύτα το ΔΕΚ, σε περιορισμένο αριθμό αποφάσεων, προς αποφυγή οικονομικών αναστατώσεων και επικαλούμενο την αρχή της

¹⁰¹ βλ. Πλιάκος Δ. Αστέρης, « Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης I Περί Θεσμών», αναθεωρημένη έκδοση Α.Α. Φατούρου – Α.Δ. Πλιάκου «Κεφάλαια Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου», εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 2006, σελ. 194.

¹⁰² βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 61/79, *Denavit Italiana*, Συλλ. 1980, σ. 605, σκ.16 επ., υπόθ. 24/86, *Blaizot*, Συλλ. 1988, σ. 379, σκ. 27 επ., υπόθ. 66, 127 και 128/79, *Amministrazione delle Finanze dello Stato* κ.ά., Συλλ. 1980, σ. 1237, σκ. 9.

ασφάλειας των συναλλαγών, έκρινε ότι τα αποτελέσματα της ερμηνευτικής του αποφάσεως δεν έχουν αναδρομική δύναμη και επομένως αφορούν τις μελλοντικές έννομες σχέσεις¹⁰³. Η κρίση αυτή του ΔΕΚ βασίζεται σε μία «τολμηρή», κατά μία άποψη¹⁰⁴, αναλογική ερμηνεία του άρθ. 231 της ΣυνθΕΚ. Εννοείται, όμως, ότι η κρίση αυτή της μη αναδρομής δεν αφορά μόνο τους διαδίκους της κύριας δίκης, αλλά και εκείνους εκ των ενδιαφερομένων, οι οποίοι προ της εκδόσεως της ερμηνευτικής απόφασης του ΔΕΚ άσκησαν διοικητική ή δικαστική προσφυγή.

Αντίστοιχα με την εξουσία του ΔΕΚ να περιορίζει τα αποτελέσματα της ερμηνευτικής του αποφάσεως για το μέλλον, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι και στην περίπτωση που κοινοτική πράξη κηρύσσεται ανίσχυρη, η αρχή ασφάλειας των συναλλαγών επιβάλλει την ίδια λύση¹⁰⁵.

¹⁰³ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 43/75, Defrenne II, απόφ. 08.04.76, Συλλ. 1976, σ. 455.

¹⁰⁴ βλ. Γκουλούσης, Κρεμλής, Παπαγιαννίδης, Παππάς, Φραγκάκης, Χριστογιαννόπουλος, «Ερμηνεία κατ' άρθρο της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», τόμος IV, Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (άρθρα 189-314), εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σελ. 146.

¹⁰⁵ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 4/79, 109/79 και 145/79, Providence agricole, Maiserie de Beauce Roquette Frères, απόφ. 15.10.80, Συλλ. 1980, σ. 2823, 2883 και 2917 και υπόθ. 41/84, Pinna, απόφ. 15.01.86, Συλλ. 1986, σ. 1.

Το ΔΕΚ, σε προδικαστικό ερώτημα γαλλικού δικαστηρίου, εφάρμοσε, κατ' αναλογία, το άρθ. 231 ΣυνθΕΚ, το οποίο ορίζει για την περίπτωση ευθείας αιτήσεως ακυρώσεως, ότι «αν το ΔΕΚ κηρύξει έναν κανονισμό άκυρο, προσδιορίζει, εφόσον το κρίνει αναγκαίο, εκείνα τα αποτελέσματα του ακυρωθέντος κανονισμού που θεωρούνται ότι διατηρούν την ισχύ τους». Το ΔΕΚ αναγνώρισε ακυρότητα του Κανονισμού 652/76 β'σει του οποίου η εταιρεία Roquette Frères είχε καταβάλει στο τελωνείο ορισμένα ποσά, αλλά πρόσθεσε ότι δε θα μπορούσαν να αναζητηθούν καταβληθέντα ποσά. Όταν πήγε η απόφαση στα γαλλικά δικαστήρια, και το πρωτοδικείο και το εφετείο είπαν ότι το ΔΕΚ είχε ερωτηθεί μόνο για το κύρος του Κανονισμού και όχι για τις συνέπειες της ακυρότητας, ότι ο προσδιορισμός των συνεπειών ανήκει στη δικαιοδοσία του γαλλικού δικαστηρίου και ότι άρα δεν είχε δικαιοδοσία το ΔΕΚ ν' αποφανθεί.

Η απόφαση του Δικαστηρίου με την οποία, στα πλαίσια της διαδικασίας του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ, αποφαίνεται για το ανίσχυρο κοινοτικής πράξης, δεν έχει τον χαρακτήρα της αποφάσεως που εκδίδεται στα πλαίσια του άρθ. 230 ΣυνθΕΚ κατόπιν αιτήσεως ακυρώσεως και με την οποία η κοινοτική πράξη ακυρώνεται. Η έννοια του «ανίσχυρου» είναι ότι ο εθνικός δικαστής που υπέβαλε το ερώτημα δε μπορεί να εφαρμόσει την ως άνω ανίσχυρη κριθείσα κοινοτική πράξη στη συγκεκριμένη υπόθεση που εκκρεμεί ενώπιόν του. Εξάλλου όμως δεν είναι ορθό να υποστηριχθεί ότι τα αποτελέσματα της αποφάσεως του ΔΕΚ περί του ανίσχυρου μιας κοινοτικής πράξης περιορίζονται στη συγκεκριμένη υπόθεση εξ αφορμής της οποίας υπεβλήθη το ερώτημα στο ΔΕΚ. Άλλωστε, το ίδιο το ΔΕΚ έκρινε ότι ένα άλλο εθνικό δικαστήριο μπορεί να θεωρήσει την κοινοτική πράξη ανίσχυρη, χωρίς να υποβάλει νέο ερώτημα¹⁰⁶.

Η απόφαση του Δικαστηρίου με την οποία, κατόπιν ερωτήματος εθνικού δικαστηρίου, διαπιστώνεται ότι η κοινοτική πράξη της οποίας αμφισβητείται το κύρος, είναι ισχυρή, δεν εμποδίζει την υποβολή νέου προδικαστικού ερωτήματος και μάλιστα με επίκληση νέων λόγων ανίσχυρου της κοινοτικής πράξης. Εννοείται ότι εάν το ΔΕΚ έκρινε ότι κοινοτική πράξη είναι ισχυρή και έκρινε ένα συγκεκριμένο λόγο ανίσχυρου ως αβάσιμο, κανένα εθνικό δικαστήριο δε μπορεί να αρνηθεί την εφαρμογή της κοινοτικής πράξης επικαλούμενο τον ίδιο λόγο ανίσχυρου.

Συνοπτικά, ο περιορισμός της αναδρομικής ισχύος στηρίζεται για μεν τις ερμηνευτικές αποφάσεις στην εφαρμογή της γενικής αρχής περί

[βλ. Κακούρης Κ.Ν., «Οπτικές Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, Γενικής Θεωρίας Δικαίου, Μετα-νομικές», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, σελ. 81-82].

¹⁰⁶ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 66/80, International Chemical Corporation, απόφ. 13.05.81, Συλλ. 1981, σ. 1191.

ασφάλειας δικαίου, για δε τις αποφάσεις περί του κύρους των κοινοτικών πράξεων στην αναλογική εφαρμογή του άρθ. 231 ΣυνθΕΚ, το οποίο ρυθμίζει την ισχύ των ακυρωτικών αποφάσεων του Δικαστηρίου.

Επίσης, η απόφαση του Δικαστηρίου δεν ακυρώνει την κοινοτική πράξη αλλά την κρίνει ανίσχυρη, κρίση η οποία μπορεί να παρομοιασθεί με την κρίση αντισυνταγματικότητας νόμου από ελληνικό δικαστήριο στα πλαίσια της ελληνικής έννομης τάξης. Επομένως, η κοινοτική πράξη δεν εξαφανίζεται από την κοινοτική έννομη πράξη, το όργανο όμως το οποίο την εξέδωσε οφείλει να λάβει τα απαραίτητα μέτρα, δηλαδή οφείλει να την καταργήσει ρητά¹⁰⁷.

¹⁰⁷ βλ. ΔΕΚ, υπόθ. 117/76 και 26/77, απόφ. Ruckdeschel, 19.10.77, Συλλ. 1977, σ.1753.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΖΗΤΗΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

3.1. Η σημασία της διάταξης

Η προδικαστική παραπομπή του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ είναι ζωτικής σημασίας, αφού διασφαλίζει τόσο την **αποκέντρωση της έννομης προστασίας των ιδιωτών** όσο και την **ενότητα της ερμηνείας και την ομοιομορφία της εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου**. Κατ' αρχάς η διάταξη αποτελεί την πιο τρανταχτή απόδειξη του γεγονότος ότι ο εθνικός δικαστής είναι και κοινοτικός δικαστής, μια που καλείται πρώτος αυτός να αντιμετωπίσει και να εφαρμόσει το κοινοτικό δίκαιο στις διαφορές που έχουν τεθεί ενώπιόν του. Με την παραπάνω ιδιότητα ο εθνικός δικαστής παρέχει στους ιδιώτες την έννομη προστασία που αυτοί δικαιούνται όχι μόνο βάσει του εθνικού Συντάγματος και του αντίστοιχου δικονομικού συστήματος, αλλά και σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο.

Δεδομένου ότι η δυνατότητα άσκησης ευθειών προσφυγών υπόκειται για τα φυσικά και νομικά πρόσωπα στους γνωστούς και αυστηρούς περιορισμούς του άρθρου 230 εδ. 4 ΣυνθΕΚ¹⁰⁸, το άρθ. 234 προσφέρει την επιβαλλόμενη διέξοδο, για να τεθούν ενώπιον του κοινοτικού δικαστή τα ζητήματα του κύρους των κοινοτικών πράξεων και της ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου. Προσβάλλοντας τις εθνικές

¹⁰⁸ «Κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο δύναται με τις ίδιες προϋποθέσεις να ασκεί προσφυγή κατά των αποφάσεων που απευθύνονται σ' αυτό, καθώς και κατά αποφάσεων που, αν και εκδίδονται ως κανονισμοί ή αποφάσεις που απευθύνονται σε άλλο πρόσωπο, το αφορούν άμεσα και ατομικά».

πράξεις εκτέλεσης ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, οι ιδιώτες μπορούν να προβάλλουν την παρανομία των κοινοτικών κανόνων και άλλων πράξεων, που αποτελούν τη νομική βάση και αφορμή των εθνικών μέτρων, και να προκαλέσουν έτσι εμμέσως τον **έλεγχο νομιμότητάς** τους από το ΔΕΚ, αφού υποβληθεί το σχετικό ερώτημα¹⁰⁹.

Από την άλλη πλευρά, προφανής είναι ο σκοπός της ενιαίας ερμηνείας και εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου μέσω της προδικαστικής παραπομπής¹¹⁰. Συγκεκριμένα, έπρεπε να υπάρχει ένα όργανο, το οποίο να ερμηνεύει υποχρεωτικά για όλα τα κράτη μέλη, τις διατάξεις της Συνθήκης και του παράγωγου δικαίου, ώστε να εξασφαλίζεται η ενότητα της ερμηνείας και η ομοιομορφία της εφαρμογής τους. Ενώ στο εσωτερικό των κρατών μελών η ενότητα αυτή επιτυγχάνεται με τα ανώτατα ακυρωτικά δικαστήρια, μέσω της αιτήσεως αναιρέσεως, στη δομή της Κοινότητας δεν ήταν σκόπιμη η λύση ενός Κοινοτικού, ιεραρχικά ανώτερου των εθνικών δικαστηρίων, Ακυρωτικού Δικαστηρίου. Με δεδομένα τα παραπάνω, προκρίθηκε η ίδρυση ενός δικαστηρίου ειδικευμένου, το οποίο θα αποφαινόταν προληπτικά και όχι κατασταλτικά μέσω της αιτήσεως αναιρέσεως, πάνω στα ερωτήματα κοινοτικού δικαίου που θα έθεταν τα εθνικά δικαστήρια. Επομένως, καθιερώθηκε¹¹¹ μια λειτουργική κατανομή των δικαιοδοσιών και μια συνεργασία ανάμεσα στα εθνικά δικαστήρια και το ΔΕΚ. Έτσι, η διαδικασία του άρθ. 234 συγκεντρώνει τον έλεγχο του κύρους και αναθέτει την τελική ευθύνη ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου στο ΔΕΚ, θέτοντας έτσι τις βάσεις για την τήρηση της ενότητας του δικαίου.

¹⁰⁹ Βλ. Σκουρής Β., «Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα», Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 1393-1394.

¹¹⁰ Κακούρης Κ.Ν., «Οπτικές Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, Γενικής Θεωρίας Δικαίου, Μετα-νομικές», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, σελ. 74.

¹¹¹ με το άρθρο 177 ΣυνθΕΚ.

3.2. Συνεργασία και όχι ιεραρχική σχέση μεταξύ του εθνικού και του κοινοτικού δικαστή

Η ιδιαίτερη φύση του συστήματος δικαστικής επιλύσεως των κοινοτικών διαφορών συνάγεται εύκολα από το συνδυασμό του άρθ. 234 ΣυνθΕΚ με τα υπόλοιπα που αφορούν την κοινοτική δικαστική προστασία¹¹². Οι διαφορές αυτές δεν επιλύονται αποκλειστικά από τα κοινοτικά δικαστήρια, τα οποία δε διαθέτουν παρά ειδικές αρμοδιότητες¹¹³.

Η επίλυση των κοινοτικών διαφορών ανατέθηκε τόσο στα κοινοτικά δικαστήρια, όσο και στα εθνικά δικαστήρια, στα οποία και παρεσχέθη γενική αρμοδιότητα εφ' όλων των διαφορών. Η κατανόηση του συστήματος αυτού παραπέμπει στη νομική φύση της Κοινότητας, η έννομη τάξη της οποίας επιδιώκει την εκπλήρωση στόχων που λειτουργούν συμπληρωματικά και κατά προέκταση των κρατικών στόχων.

Αναγκαστικά, η ενσωμάτωση της κοινοτικής έννομης τάξης στις έννομες τάξεις των κρατών μελών, προσδίδει γενική αρμοδιότητα στις εθνικές αρχές των τελευταίων. Το γεγονός αυτό οδήγησε το ΔΕΚ, στηριζόμενο στο γράμμα και το πνεύμα της Συνθήκης, να διαμορφώσει τις αρχές της υπεροχής και της ομοιόμορφης εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, οι οποίες στο χώρο της έννομης προστασίας εκφράζονται, ιδίως,

¹¹² βλ. Πλιάκος Δ. Αστέρης, « Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης Ι Περί Θεσμών», αναθεωρημένη έκδοση Α.Α. Φατούρου – Α.Δ. Πλιάκου «Κεφάλαια Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου», εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 2006, σελ. 188-189.

¹¹³ βλ. το άρθ. 7, πρώην άρθ. 4, ΣυνθΕΚ που αναφέρεται ρητώς στις οροθετημένες αρμοδιότητες του Δικαστηρίου.

από το άρθρ. 234 ΣυνθΕΚ. Πράγματι, όπως τόνισε το ΔΕΚ, στο ιδιαίτερο πλαίσιο της δικαστικής συνεργασίας που καθιερώνει το άρθρ. 234, το εθνικό δικαστήριο και το ΔΕΚ, εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων τους, καλούνται να συμβάλλουν άμεσα και αμοιβαία στην επεξεργασία μιας απόφασης προκειμένου να εξασφαλίσουν την ομοιόμορφη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου στο σύνολο των κρατών μελών¹¹⁴.

Θα μπορούσε, ίσως, να επιλεχθεί η λύση που υιοθετούν τα ομοσπονδιακά κράτη, αντί της δικαστικής συνεργασίας, κατά την έννοια του άρθρου 234 ΣυνθΕΚ· να ανατεθεί, δηλαδή, η διασφάλιση της ενότητας της νομολογίας σε ένα Ανώτατο Δικαστήριο. Το Δικαστήριο αυτό, στο οποίο υπάγεται ιεραρχικά το σύνολο των δικαστικών αρχών των ομόσπονδων πολιτειών, λειτουργεί όντως ενοποιητικά, αφού διαθέτει ερμηνευτική και ακυρωτική αρμοδιότητα τελικής και δεσμευτικής μορφής. Αυτή η λύση, όμως, δεν έγινε αποδεκτή λόγω τόσο του δυσκίνητου χαρακτήρα της, όσο και του γεγονότος ότι καταλύει την εθνική δικαστική κυριαρχία. Αντί, λοιπόν, της ιεράρχησης των δικαστικών οργάνων, προτιμήθηκε η οδός της συνεργασίας –την οποία καθιερώνει το άρθρο 10 ΣυνθΕΚ¹¹⁵ – μέσω της καθιέρωσης του μηχανισμού της παραπομπής προδικαστικών ερωτημάτων από τους ίδιους τους εθνικούς δικαστές και όχι από τους διαδίκους.

Έτσι, το εθνικό δικαστήριο αφενός έχει την πρωτοβουλία κίνησης της διαδικασίας και αφετέρου χαράσσει με την παραπεμπτική του απόφαση το πραγματικό και νομικό πλαίσιο και εφοδιάζει το ΔΕΚ με τις

¹¹⁴ βλ. ΔΕΚ, απόφαση της 1.12.1965, υπόθ. 16/65, Schwarze, Συλλ. 1965, σ. 1094.

¹¹⁵ «Τα κράτη μέλη λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο κατάλληλο να εξασφαλίσει την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από την παρούσα συνθήκη ή προκύπτουν από πράξεις των οργάνων της Κοινότητας. Διευκολύνουν την Κοινότητα στην εκτέλεση της αποστολής της. Απέχουν από κάθε μέτρο που δύναται να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των σκοπών της παρούσας συνθήκης.»

απαραίτητες πληροφορίες για την κατανόηση του προβλήματος¹¹⁶. Όσο καλύτερες είναι αυτές οι πληροφορίες για το περιεχόμενο τον εθνικού δικαίου και την σημασία της δίκης που εκκρεμεί ενώπιον του παραπέμποντος δικαστηρίου, τόσο ουσιαστικότερη είναι η βοήθεια που παράσχει ο κοινοτικός δικαστής.

Συνεπώς, ο ρόλος των εθνικών δικαστηρίων όχι μόνο δε μειώνεται με το άρθ. 234 ΣυνθΕΚ, αλλά αντιθέτως αναβαθμίζεται μέσω της ισότιμης συνεργασίας με το ΔΕΚ. Οι εθνικοί δικαστές είναι κυριολεκτικώς και μεταφορικώς οι προνομιακοί συνομιλητές του ΔΕΚ, αφού οι θέσεις τους διαβάζονται και αξιοποιούνται με προσοχή και με σεβασμό απέναντι στη μεγάλη ευθύνη που έχουν επωμισθεί ως οι εφαρμοστές του δικαίου που έρχονται συχνά πρώτοι σε επαφή με το κοινοτικό δίκαιο.

Επιπλέον, τον πρώτο λόγο έχει το εθνικό δικαστήριο και στην διατύπωση των ερωτημάτων του. Το ΔΕΚ περιορίζεται κατά κανόνα στην εξέταση των υποβληθέντων ερωτημάτων ως έχουν και προχωρεί στη μερική αναδιατύπωσή τους μόνο όπου αυτό επιβάλλεται για να δοθούν στον εθνικό δικαστή ωφέλιμες απαντήσεις.

3.3. Η εξέλιξη του κοινοτικού δικαίου λόγω των προδικαστικών παραπομπών

Η σπουδαιότητα της διαδικασίας της προδικαστικής παραπομπής είναι πρόδηλη, αν αναλογιστεί κανείς ότι οι προδικαστικές παραπομπές συνιστούν την με απόσταση μεγαλύτερη κατηγορία υποθέσεων ενώπιον

¹¹⁶ βλ. Σκουρής Β., «Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα», Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 1395.

του ΔΕΚ¹¹⁷. Η ουσιαστική σημασία αυτών των αποφάσεων¹¹⁸ έγκειται στο γεγονός ότι το ΔΕΚ μέσω της συγκεκριμένης διαδικασίας αποκτά την ευκαιρία να **εκδίδει αποφάσεις-σταθμούς** για την εξέλιξη του κοινοτικού δικαίου, οι οποίες γίνονται γνωστές με το όνομα των διαδίκων της κύριας δίκης¹¹⁹. Οι αρχές της υπεροχής και της άμεσης εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, η δυνατότητα επίκλησης των οδηγιών από τους ιδιώτες, η υποχρέωση αποζημίωσης των ιδιωτών για την καθυστερημένη μεταφορά των οδηγιών στο εθνικό δίκαιο και γενικότερα οι λεγόμενες γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου σε συνδυασμό με την αναγνώριση θεμελιωδών δικαιωμάτων οφείλουν κυριολεκτικά την καταγωγή τους σε προδικαστικές παραπομπές εθνικών δικαστηρίων.

3.4. Κίνδυνοι που ελλοχεύουν

Η προδικαστική παραπομπή αποτέλεσε μια ευτυχή ρύθμιση του κοινοτικού νομοθέτη και συνέβαλε αποτελεσματικά στην ομοιόμορφη και ενιαία εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου. Παρόλα αυτά, όμως, εντοπίζονται κάποιοι σημαντικοί κίνδυνοι.

Ο πρώτος ελλοχεύει στην άρνηση ορισμένων εθνικών δικαστηρίων να υποβάλουν προδικαστικά ερωτήματα, όταν πληρούνται

¹¹⁷ Το 2006 εκκρεμούσαν στο ΔΕΚ 731 υποθέσεις. Οι 266 υποθέσεις που περατώθηκαν το 2006 αφορούσαν προδικαστικές αποφάσεις, ενώ 251 από τις 537 νέες υποθέσεις αποτελούσαν παραπομπές για προδικαστική απόφαση.

¹¹⁸ βλ. Σκουρής Β., «Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα», Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 1394.

¹¹⁹ βλ. π.χ. ΔΕΚ. υπόθ. 31/68, απόφ. Chanel, Συλλ. 1970, σ. 404 και υπόθ. 283/81, CILFIT, Συλλ. 1982, σ. 3415.

σαφώς οι προϋποθέσεις παραπομπής¹²⁰. Σε τέτοιες περιπτώσεις υπάρχει παράβαση της Συνθήκης, που νομιμοποιεί την Επιτροπή να προσφύγει εναντίον του κράτους μέλους, του οποίου το εθνικό δικαστήριο δεν παράπεμψε το ερώτημα. Η Επιτροπή μέχρι σήμερα είναι αρκετά διστακτική και δεν έχει κάνει χρήση αυτής της δυνατότητας. Πέρα από αυτό, αν η παράλειψη της παραπομπής προκαλέσει ζημία στον ιδιώτη, μπορεί να θεμελιωθεί ευθύνη του κράτους μέλους προς αποζημίωση του ιδιώτη. Μια φρόνιμη λύση θα ήταν, κατά το παράδειγμα της Γερμανίας, η πρόβλεψη εθνικών ενδίκων μέσων κατά της μη παραπομπής.

Ο δεύτερος κίνδυνος που ελλοχεύει έχει σχέση με την υπερβολική καθυστέρηση που παρατηρείται για την έκδοση της προδικαστικής απόφασης, γεγονός που αποτρέπει μερικές φορές τα εθνικά δικαστήρια να υποβάλουν προδικαστικό ερώτημα για να μην καθυστερήσουν περαιτέρω την έκδοση της απόφασης. Επίσης, αν και ο αριθμός των παραπομπών από τα κράτη μέλη που προσχώρησαν στην Κοινότητα το 2004 και το 2007 δεν είναι ακόμη σημαντικός, δε μπορεί να αποκλεισθεί μια απροσδόκητη αύξηση δεδομένου ότι τα δικαστήρια σε αυτά τα κράτη μέλη εξοικειώνονται όλο και περισσότερο με το κοινοτικό δίκαιο¹²¹. Βέβαια, στο πλαίσιο αυτό, το ΔΕΚ προσπάθησε να μειώσει το χρόνο που απαιτείται για τις παραπομπές για προδικαστικές αποφάσεις, ο οποίος αν και συχνά θεωρείται υπερβολικός, το 2007 ανερχόταν σε 19,8 μήνες (το χαμηλότερο σημείο τα τελευταία δέκα χρόνια). Σε αυτή τη μείωση της χρονικής κλίμακας ενδέχεται να έχει συμβάλει και η αύξηση του

¹²⁰ βλ. Παπαγιάννης Δον., «Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007, σελ. 355-356.

¹²¹ βλ. τις σχετικές επισημάνσεις της εισηγήτριας Diana Wallis στην «Έκθεση σχετικά με την πρόταση απόφασης του Συμβουλίου που αφορά τροποποίηση του πρωτοκόλλου περί του Οργανισμού του Δικαστηρίου για τις αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως που αφορούν το χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης», Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Επιτροπή Νομικών Θεμάτων, 21.11.2007, σελ. 68.

δικαστικού προσωπικού του ΔΕΚ, λόγω της πέμπτης και έκτης διεύρυνσης. Επιπλέον, μια σειρά νέων μηχανισμών εισήχθησαν από τη Συνθήκη της Νίκαιας το 2000, η «ταχεία» και η «συνοπτική» διαδικασία (άρθ. 62^A, 104^A και 118 ΚανΔ ΔΕΚ), οι οποίες, ωστόσο, δεν έχουν χρησιμοποιηθεί σε σημαντικό βαθμό από το ΔΕΚ¹²².

¹²² Στο πλαίσιο των παραπομπών για προδικαστική απόφαση, είχαν υποβληθεί από το 2002 έως το 2006 31 αιτήσεις για ταχεία ή συνοπτική διαδικασία, από τις οποίες μόνο μία είχε γίνει δεκτή.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΕΔ: Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο

ΑΠ: Άρειος Πάγος

απόφ.: απόφαση

άρθ.: άρθρο

ΔΕΚ: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΚ: Ευρωπαϊκή Κοινότητα

ΕΚΑΕ: Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας

ΕΚΤ: Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα

ΕλλΔνη: Ελληνική Δικαιοσύνη

ΕΣ: Ελεγκτικό Συνέδριο

ΕυρΚοινβ: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

ΕφΑθ: Εφετείο Αθηνών

ΚανΔ ΔΕΚ: Κανονισμός Διαδικασίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

ΚπολΔ: Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας

Οργ. ΔΕΚ: Οργανισμός του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

ΠΕΚ: Πρωτοδικείο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

ΣυνθΕΕ: Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΣυνθΕΚ: Συνθήκη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

ΣτΕ: Συμβούλιο της Επικρατείας

υπόθ.: υπόθεση

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ελληνική

Γκουλούσης, Κρεμλής, Παπαγιαννίδης, Παππάς, Φραγκάκης, Χριστογιαννόπουλος, «Ερμηνεία κατ' άρθρο της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», τόμος IV, Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (άρθρα 189-314), εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005.

Δαγτόγλου Π.Δ., «Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο», β' έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1985.

Δρόσος Ζ. Γιάννης, Παππά Κ. Νάγια, «Νομολογία Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 2005», Νομική Βιβλιοθήκη, έκδοση 2006.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, «Έκθεση σχετικά με την πρόταση απόφασης του Συμβουλίου που αφορά τροποποίηση του πρωτοκόλλου περί του Οργανισμού του Δικαστηρίου για τις αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως που αφορούν το χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης», Επιτροπή Νομικών Θεμάτων, Εισηγήτρια: Diana Wallis, 21.11.2007.

Κακούρης Κ.Ν., «Οπτικές Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, Γενικής Θεωρίας Δικαίου, Μετα-νομικές», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.

- Κανελλόπουλος Ιωάννης, «Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Με βάση τη Συνθήκη της Νίκαιας», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003.
- Μεταξάς Αντώνης, «Θέματα ευρωπαϊκού δικαίου, Κρατικές ενισχύσεις – Τηλεπικοινωνίες – Δημόσιες Συμβάσεις – Κοινοτικό Δικονομικό Δίκαιο», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004.
- Μούσης Νίκος, «Ευρωπαϊκή Ένωση – Δίκαιο Οικονομική Πολιτική», εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005.
- Νάσκου-Περράκη Π., Κουτσοφλανιώτη Α., «Οι προδικαστικές παραπομπές των ελληνικών δικαστηρίων στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων – Συλλογή αποφάσεων 1985-2003», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004.
- Παπαγιάννης Δονάτος, «Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο», τρίτη έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007.
- Πλιάκος Δ. Αστέρης, « Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης I Περί Θεσμών», αναθεωρημένη έκδοση Α.Α. Φατούρου – Α.Δ. Πλιάκου «Κεφάλαια Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου», εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 2006.
- Πλιάκος Δ. Αστέρης, Φατούρος Α. Αργύρης, «Κεφάλαια Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου», β' έκδοση, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000.
- Σκουρής Β., «Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα», Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003.
- Στάγκος Π.Ν., Σαχπεκίδου Ε.Ρ., «Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2000.

Τζίκα-Χατζοπούλου Αλίκη, «Η προδικαστική παραπομπή ενώπιον του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων», διατριβή υποβληθείσα στη Νομική Σχολή του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1978.

- Ξενόγλωσση

Council of the European Union, “Treatment of questions referred for a preliminary ruling concerning the area of freedom, security and justice – Draft letter to the President of the Court of Justice of the European Communities”, Brussels, 21.3.2007.

Court of Justice, “Information note on references from national courts for a preliminary ruling”, Official Journal of the European Union, C 143/1, 11.6.2005.

Official Journal of the European Union, “Council decision of 20 December 2007 amending the Protocol on the Statute of the Court of Justice (2008/79/EC, Euratom)”, Brussels, 29.1.2008.

Rasmussen Hjalte, “On Law and Policy in the European Court Of Justice”, Martinus Nijhoff Publishers, 1986, pp. 478-482.

Hix Simon, “The Political System of the European Union”, Second Edition, 1999, pp.128-133.

Schermers G. Henry, Waelbroeck F. Denis, “Judicial Protection in the European Union”, Kluwer Law International, 2001, pp.218-307, 514-518.

- Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις

<http://www.cfs-law.com/>

<http://www.curia.eu.int/>

<http://www.eurofound.europa.eu/>

<http://europa.eu.int/>

<http://www.saeima.lv/>

<http://www.1cor.com/>

- Άρθρα

Alter Karen J., “Who Are the “Masters of the Treaty?” European Governments and the European Court of Justice”, edited by Lisa L. Martin and Beth A. Simmons, International Institutions, The MIT Press Cambridge, Massachusetts and London, England, vol. 52, issue 1, Winter 1998, pp. 173-200.

Beaumont Paul R., “European Court of Justice and Jurisdiction and Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters”, The International and Comparative Law Quarterly, vol. 38, issue 1, January 1989, pp. 217-220.

Carrubba J. Clifford, “The European Court of Justice, democracy and enlargement”, European Union Politics, vol. 4, 2003, pp. 75-97.

Conant Lisa, “Review article: The politics of legal integration”, Journal of Common Market Studies, vol. 45, issue s1, September 2007, Juridica abstract, p.p. 45-66.

Erne Jaanika, “Preliminary ruling of the European Court of Justice: requesting such rulings and their effect on the national legal system”, p.p. 300-311.

- Garrett Geoffrey, “The Politics of Legal Integration in the European Union”, International Organization, nol. 49, issue 1, Winter 1995, pp. 171-181.
- Garrett Geoffrey, Kelemen R. Daniel, Schulz Heiner, “The European Court of Justice, National Governments, and Legal Integration in the European Union”, International Organization, vol. 52, issue 1, Winter 1998, pp. 149-176.
- Golub Jonathan, “The politics of judicial discretion: Rethinking the interaction between national courts and the European court of justice”, West European Politics, vol. 19, issue 2, April 1996, pp. 360 – 385.
- Karakioulafis Christina, “European Court of Justice vindicates claims of fixed-term workers“, Labour Institute of Greek General Confederation of Labour (INE-GSEE), European Industrial Relations Observatory on-line, 27.11.2006.
- Μάνδρου Ιωάννα, “Βασίλης Σκουρής - Ο έλληνας ευρωδικαστής μιλάει στο «Βήμα» - Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο σας προστατεύει από το κράτος - Τα δικαιώματα, οι διεκδικήσεις και οι αποζημιώσεις”, Το ΒΗΜΑ, 27.05.2001, σελ. Α42.
- Nerazedené, “Role of national courts in European law”, www.embuck.com, Embuck just seconds, December 2006.
- Novella Marco, Vallauri Maria-Luisa, “Employee rights on transfer of undertakings: Italian Legislation and EC law”, European Law Journal, vol. 14, issue I, January 2008, pp. 55-73.
- Nyikos A. Stacy, “The preliminary reference process. National Court implementation changing opportunity structures and litigant desistment”, European Union Politics, vol. 4, 2003, pp. 397-414.

- Torbol Philip, “Commission Welcomes E.ON’s Divestment Proposals”, Publications McDermott Newsletters, Brussels Energy Brief - March 2008.
- Tridimas George, Tridimas Takis, “National Courts and the European Court of Justice: A public choice analysis of the preliminary reference procedure”, Journal of Economic Literature, 13.12.2001.
- Χριστιανός Βασίλειος, «Κοινοτικό δίκαιο της προσωρινής δικαστικής προστασίας», www.kostasbeys.gr, Μάιος 1995.
- Volcansek Mary L., “The European court of justice: Supranational policy-making”, West European Politics, vol. 15, issue 3 July 1992, pp. 109 – 121.
- Walter Mattli, Anne-Marie Slaughter, “Law and Politics in the European Union: A Reply to Garrett”, International Organization, vol. 49, issue 1, Winter 1995, pp. 183-190.
- Wincott Daniel, “The role of law or the rule of the Court of Justice? An 'institutional' account of judicial politics in the European Community”, Journal of European Public Policy, vol. 2, issue 4 December 1995, pp. 583 - 602.